

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
Кафедра всесвітньої історії**

На правах рукопису

КУЛЬБА ВОЛОДИМИР ЮРІЙОВИЧ

**ВЕЛИКА ГРЕЦЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ:
ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ТА ПРОСТОРОВОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ**

Спеціальність: 014 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)
Освітньо-професійна програма: «Середня освіта. Історія, правознавство»
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник
ШУЛЬГА СВІТЛАНА АНАТОЛІЇВНА,
доктор історичних наук, професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____
засідання кафедри _____

від _____ 2024 р.

Завідувач кафедри

_____ проф. Л. Стрільчук

АНОТАЦІЯ

Кульба Володимир Юрійович. Велика грецька колонізація: формування культурної та просторової компетентностей здобувачів освіти. На правах рукопису. 111 с.

Велика грецька колонізація була явищем, яке справило величезний вплив на економічний, політичний та культурний розвиток багатьох регіонів у стародавню добу. Зважаючи на це, в історичній науці це питання є важливим, актуальним і досі викликає зацікавленість дослідників. Крім того, зауважимо, що ця тема має важливе значення й в процесі вивчення історії в шкільній програмі. На сьогодні головним завданням навчального процесу у школі є формування у здобувачів освіти відповідних інтегральних, предметних та загальних компетентностей. Історія як суспільствознавча галузь серед іншого сприяє формуванню у здобувачів таких компетентностей як культурна та просторова. Саме у процесі вивчення теми великої грецької колонізації можливе формування цих компетентностей. У роботі розглянуто питання передумов та причин грецької колонізації. З'ясовано, що причини колонізації носили політичний, соціальний та економічний характер. Виділено і розглянуто основні напрямки грецької колонізації. Визначені їхні хронологічні рамки та проаналізовано особливості утворення колоній в різних регіонах. При розгляді навчальної програми було встановлено, що для вивчення цієї теми в шкільному курсі виділено окремий урок. Аналіз підручників з інтегрованого курсу історії для 6 класу показав, що питання грецької колонізації розглядається в загальних рисах. Наведений матеріал супроводжується візуальним рядом, авторами запропоновані завдання для засвоєння вивченого матеріалу.

Розглянуто ключові компетентності та шляхи і методи їх формування на уроках історії. З метою формування у здобувачів освіти культурної та просторової компетентностей в процесі вивчення теми великої грецької колонізації розроблено та запропоновано навчальні завдання.

Ключові слова: Греція, колонізація, метрополія, колонія, культурна компетентність, просторова компетентність, здобувачі освіти.

SUMMARY

Kulba Volodymyr Yuriyovych The Great Greek Colonization: Formation of Cultural and Spatial Competences of Education Seekers. - On the rights of the manuscript. - 111 p.

The great Greek colonization was a phenomenon that had a huge impact on the economic, political and cultural development of many regions in ancient times. Considering this, in historical science this question is important, relevant and still arouses the interest of researchers. In addition, we note that this topic is also important in the process of studying history in the school curriculum. Today, the main task of the educational process at the school is the formation of relevant integral, subject and general competencies in the students of education. History as a social science field, among other things, contributes to the formation of such competences as cultural and spatial in students. It is during the study of the topic of the great Greek colonization that the formation of these competencies is possible.

The work examines the issues of prerequisites and reasons for Greek colonization. It was found that the reasons for colonization were political, social and economic in nature. The main directions of Greek colonization were also highlighted and considered. Their chronological framework is determined and features of the formation of colonies in different regions are analyzed.

When examining the curriculum, it was established that a separate lesson was allocated to the study of this topic in the school course. Analysis of textbooks on the integrated course of history for the 6th grade showed that in them the issue of Greek colonization is considered in general terms. The given material is accompanied by a visual series, the authors proposed tasks for learning the studied material.

A separate section of the work is devoted to the issue of competences and ways and methods of their formation in history lessons. With the aim of forming cultural and spatial competences in students during the study of the topic of the great Greek colonization, we have developed and proposed tasks. Presentation and consolidation of material with the use of interactive methods, visualization, in a game form should promote students' interest and form their ideas about the geographical location of Greek metropolises and colonies, and thus contribute to their spatial orientation. And familiarization with the cultural mutual influences of the colonists and the inhabitants of the colonies will contribute to the aesthetic and cultural development of the student youth, the formation of a sense of tolerance and acceptance of the carriers of different cultures, traditions and customs.

Key words: Greece, colonization, metropolis, colony, cultural competence, spatial competence, students of education.

Зміст

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА.	9
1.1. Стан наукової розробки проблеми.....	9
1.2. Джерелознавчий огляд.....	16
Висновок до розділу 1.....	19
РОЗДІЛ 2. ПРИЧИНИ, ФАКТОРИ ТА НАПРЯМКИ ВЕЛИКОЇ ГРЕЦЬКОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ.....	20
2.1. Передумови та причини великої грецької колонізації.....	20
2.2. Напрямки великої грецької колонізації та їх особливості.....	26
2.3. Відображення теми «Велика грецька колонізація» у шкільному підручнику.....	39
Висновок до розділу 2.....	45
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ТА ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ НА ПРИКЛАДІ ТЕМИ «ВЕЛИКА ГРЕЦЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ».....	46
3.1. Поняття компетентностей.....	46
3.2. Культурна компетентність, особливості та методичні підходи до її формування.....	50
3.3. Просторова компетентність: суть, особливості та методичні підходи формування.....	56
Висновок до розділу 3.....	62
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
ДОДАТКИ	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Відповідно концепції Нової української школи в закладах загальної середньої освіти при наданні освітніх послуг основну увагу спрямовано на здобуття здобувачами освіти компетентностей. На нашу думку, серед низки важливих компетентностей для школярів важливо насамперед оволодіти такими компетентностями як культурна та просторова, адже саме вони дозволяють підростаючому поколінню формуватися соціалізованими особистостями, які орієнтуються у просторі і часі, зважають на позиції і переконання інших, зможуть адаптуватися у сучасному полікультурному середовищі.

Очевидно, що в шкільному курсі історії серед визначених тем можна виділити ті, вивчення яких найбільше сприятиме формування вище зазначених компетентностей. До таких, безперечно, відносимо й тему античності. Антична цивілізація займає одну із ключових позицій у світовій історії. Саме в епоху античності сформувалося таке важливе сьогодні для нас поняття як демократія, в цю епоху продовжили формуватися і розвинулися такі суспільствознавчі науки як історія, філософія, географія, ін. Антична епоха відзначається піднесенням культури, розвитком мистецтва: архітектури, живопису, театру. Грецькі поліси стали середовищем формування унікальної, високорозвинутої культури.

Розташовуючись на півдні Балкан, грецькі поліси, фактично, були на перехресті трьох частин світу – Європи, Азії та Африки, тому цілком закономірно, що їхній вплив поширився й на ці території. Особливості географічного розташування, природно-кліматичні умови, рельєф – все це спонукало греків до освоєння нових територій. Явище, яке увійшло в історію як велика грецька колонізація, сприяло поширенню античної культури та досягнень греків далеко за межі власне грецьких полісів і мало вплив на культурний розвиток низки регіонів. Ознайомлення із античною цивілізацією, а саме із особливостями грецької колонізації, в шкільному інтегрованому курсі історії сприятиме формуванню в школярів знань про культуру античності та

географію її поширення в регіоні, тобто розвиватиме культурну та просторову компетентності.

Мета дослідження. У роботі поставлено мету: на основі визначення особливостей великої грецької колонізації та відображення теми у шкільних підручниках з історії показати формування у школярів культурної та просторової компетентностей.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких основних **завдань:**

- здійснити аналіз стану наукової розробки проблеми, з'ясувати повноту джерельного забезпечення теми;
- розкрити передумови та причини великої грецької колонізації;
- розглянути основні напрямки та особливості колонізації;
- з'ясувати повноту та особливості відображення теми дослідження в шкільних підручниках з історії;
- визначити сутність та особливості культурної та просторової компетентностей учнів;
- охарактеризувати методичні підходи до формування культурної та просторової компетентностей в здобувачів освіти.

Об'єкт дослідження – компетентнісний підхід у процесі навчання історії в закладах загальної середньої.

Предметом вивчення формування просторової та культурної компетентностей школярів у процесі вивчення теми «Велика грецька колонізація».

Територіальні межі взятої до прикладу теми дослідження охоплюють південь Балканського півострова, де розташовувалися грецькі поліси. Сюди також входять території на північному заході (Італія, Сицилія, Іспанія), північне узбережжя Егейського та береги Чорного моря, Мала Азія, Сирія та північні райони Африки.

Хронологічні межі роботи взятої до прикладу теми визначаються часом великої грецької колонізації та датуються VIII–VI ст. до н. е.

Методи дослідження зумовлені темою, метою та завданнями роботи. У цьому дослідженні використовувались принципи і методи як загальнонаукового, так і спеціального характеру.

При виконанні окремих завдань застосовувалися відповідні методи. Зокрема, під час роботи з джерелами застосовувався метод аналізу і критики. Його застосування є обов'язковим при вивченні свідчень античних авторів, адже вони не позбавлені суб'єктивізму та потребують верифікації. Для порівняння отриманої інформації при аналізі джерел та історіографії застосовувався метод синтезу. Ці методи разом із порівняльним методом застосовувалися також і при вивченні питання про відображення теми грецької колонізації у шкільних підручниках з історії.

Визначаючи передумови та причини великої грецької колонізації, необхідно було серед іншого з'ясувати особливості розвитку античних грецьких полісів, розглянути проблеми їх внутрішнього розвитку. При цьому застосовувалися порівняльний та проблемний методи. При визначенні основних напрямків колонізації були використані проблемно-хронологічний та історико-географічний методи. При встановленні періодів колонізації доречним було використання методу періодизації. Історико-правовий підхід дає можливість визначити особливості політики грецьких метрополій в організованих ними колоніях. Також за допомогою цього методу можна з'ясувати правове становище населення як полісів, так і колоній.

Розгляд питання про формування компетентностей в учнів потребував застосування спеціальних методів. Зокрема, при аналізі методики вивчення питання на уроках в школі також використовувався метод аналізу та критики, метод проблемного викладання, візуальні і графічні методи тощо.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у комплексному підході до вивчення теми «Велика грецька колонізація: формування культурної та просторової компетентності здобувачів освіти».

Практичне значення роботи полягає у тому, що її матеріали, насамперед, можуть бути використані вчителями при вивченні відповідної теми на уроках історії в школі, при розробці і підготовці факультативів. Також

зібрані матеріали стануть в нагоді для студентів під час вивчення курсів, які стосуються історії Античності, зокрема такого компоненту як «Історія античності». Фактичний та аналітичний матеріал, що наводиться у дослідженні, може знайти своє застосування при розробці вибіркового освітнього компонентів, написанні наукових статей з методики навчання історії в ЗЗСО тощо.

Використовувати матеріали даного дослідження можна для ознайомлення з особливостями розвитку грецьких полісів та їхніх колоній означеного періоду під час ведення лекцій, семінарських занять, під час диспутів тощо.

Апробація результатів магістерського дослідження відбувалася на засіданнях кафедри всесвітньої історії під час заслуховування та обговорення кваліфікаційних робіт.

Структура кваліфікаційної роботи зумовлена її метою та завданнями, складається зі вступу, трьох розділів (восьми підрозділів), висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи складає 77 с., з них основний текст – 63 с., список використаних джерел – 59 позицій.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Антична історія загалом, як і велика грецька колонізація, зокрема, завжди викликала жвавий інтерес істориків. Упродовж багатьох десятиліть ведуться активні дослідження цієї проблеми, з'являються нові і нові дослідження, автори яких або спростовують певні гіпотези, або ж обґрунтовують їх чи висувають нові. Велика грецька колонізація, її передумови, причини, напрямки, результати та наслідки є предметом дослідження як зарубіжних, так і українських істориків. Праці деяких з них були нами проаналізовані, опрацьовані, а отримана інформація була використана при написанні кваліфікаційної роботи.

Історіографію проблеми великої грецької колонізації поділемо на дві групи: зарубіжні дослідження та вітчизняну наукову історичну літературу.

На сам перед звернемо увагу на дослідження зарубіжних істориків.

Одним з найавторитетніших на сьогоднішній день досліджень є «Кембриджська історія стародавнього світу» («The Cambridge Ancient History»). Це комплексна багатотомна праця, у якій розглядаються проблеми з історії стародавніх країн Сходу, Античної Греції та Стародавнього Риму. Перше видання, що складалося з дванадцяти томів, вийшло упродовж з 1924 по 1936 рр. Нове видання було започатковано 1970 р. і завершене 2001 р., воно складається вже з чотирнадцяти томів. Окремі з них діляться на дві або більше частини (загалом друге видання «Кембриджської історії стародавнього світу» в її оригінальному, англійському варіанті включає 19 книг). Задумана науково-видавничим центром «Ладомир» публікація перекладу «The Cambridge Ancient History» відкривається книгою «Розширення грецького світу. VIII-VI століття до н. е.», що є третьою частиною третього тому «Кембриджської історії стародавнього світу» [16]. У дослідженні розкриті передумови і фактори, пов'язані з новим економічним піднесенням грецьких полісів та зростанням молодих міст упродовж VIII–VI ст. до н. е. Цей період визначається авторами

як епоха широкої експансії та великої колонізації. Грецькі поліси утвердилися на величезному просторі: від Західного Середземномор'я до берегів Чорного моря. У книзі описуються плідні контакти греків з Близьким Сходом та Єгиптом, йдеться про значення західної Греції та Егейських островів у торговому обміні та в географічних відкриттях, з'ясовуються особливі риси соціумів, що склалися в процесі колонізації. У той час як спільноти, що знаходилися поза основним напрямом експансії та торговельної активності, зберігали свої усталені порядки, ті громади, що були в центрі цього руху, змінювали власні інституції дуже швидко. Закінчується цей том главами, у яких дана характеристика соціальної, економічної та матеріальної історії Греції в архаїчну епоху.

Низка наукових досліджень з історії Греції та Риму належить відомому британському антикознавцю, нумізмату Майклу Гранту. Він автор багатьох популярних робіт з античної історії – про римських імператорів Нерона, Ірода, Юлія Цезаря, Клеопатру. У своїх дослідженнях автор також розглядає питання соціально-економічного та політичного розвитку Греції, Риму, зупиняється на причинах занепаду цих цивілізацій. При написанні нашого дослідження ми звернулися до однієї із його праць, яка побачила світ в Україні на початку 2000-х рр. Це дослідження з історії Греції у так звану золоту добу. Це нетривалий в часі період правління в Афінах Перикла в другій половині V ст. до н. е. Але автор, описуючи цю епоху, попередньо розглядає причини піднесення грецьких полісів, а від так зупиняється і на грецькій колонізації.

При написанні кваліфікаційної роботи нами також використовувалися наукові роботи зарубіжних авторів, які є доступними на інтернет ресурсах. Зокрема, нами були взяті до уваги і опрацьовані наукові роботи дослідника Джона Бордмана. У науковій роботі «Греки за кордоном: їхні ранні колонії та торгівля 4 ст. до н.е.» англійський антикознавець розглядає загалом становище грецьких полісів напередодні колонізації, визначає особливості їхнього соціально-економічного та політичного розвитку і показує, як піднесення економіки впливало на розвиток грецького суспільства, збільшення чисельності населення та спонукало його до пошуку нових територій задля

отримання землі, нових джерел необхідної для ремесла сировини та нових ринків збуту виготовленої в полісах ремісничої продукції. Таким чином, автор у дослідженні обґрунтовує появу перших грецьких колоній та їхню торгівлю в новоосвоєних регіонах [34]. Ще одне дослідження Джона Бордмана «Грецька колонізація: східний внесок», результати якого були взяті нами до уваги, була представлена на конференції в Неаполітанському університеті і присвячена східному напрямку колонізації [35]. Автор дає загальний огляд процесу великої грецької колонізації, зупиняючись на історії появи колоній в Італії, Сицилії, інших регіонах Європи, а також в Африці. Але головна увага дослідника зосереджена на східному напрямку колонізації. Зокрема, йдеться про особливості взаємин греків з населенням Криту, а також з'ясовуються причини колонізації Східносередземномор'я. Зауважимо, що з'ясовуючи їх, дослідник прослідковує взаємозв'язки цих регіонів ще від XI ст. до н. е. Колонізації Сицилії та такому визначенню в історіографії як «Велика Греція» (значення цього поняття, історія його появи, регіон, який означають цим терміном) також присвячена робота італійського дослідника Джованні Пульезе Каррателлі «Грецький світ: мистецтво та цивілізація у Великій Греції та Сицилії» [44].

Окреме дослідження Центру грецьких студій присвячене колонізації півночі африканського континенту «Африка: грецькі та римські погляди від Гомера до Апулея» [32]. У ґрунтовній праці прослідковується історія тісних взаємин греків із населенням цього регіону. Зокрема, йдеться про давні історичні зв'язки, перші подорожі грецьких мандрівників в Африку та формування у греків перших уявлень про цей континент. Автор, зокрема, наголошує, що перші знання греків про, наприклад, Єгипет, ґрунтувалися винятково на міфах і лише завдяки необхідності пошуку нових територій, нових джерел сировини, нових ринків збуту, греки, маючи вже добре організований флот, почали освоювати береги Середземного моря, яке об'єднало, за словами дослідника, так багатотакіх різних ментальних а культурно народів. Історію грецької колонізації Африки дослідник розпочинає з освоєння територій і заснування там першої колонії міста Навкратіс. Загальним

питанням великої грецької колонізації присвячені також роботи інших зарубіжних дослідників [36–38].

Окрему групу досліджень, на які варто звернути увагу, присвячено грецькій колонізації Північного Причорномор'я [40; 41; 46; 47]. Автори розглядають Північне Причорномор'я в економічному та соціальному зрізі, показують як відбувалося освоєння цього регіону греками і визначають особливості цього напрямку колонізації. Серед опрацьованих нами наукових робіт грецьких авторів варто відзначити дослідження Петропулоса К. Еліаса «Давньогрецька колонізація в Кімерійському Боспорі, Боспорський феномен» [43]. Акцент робиться на культурній взаємодії, трансформації та наслідках і місцевих реакціях на колонізацію в соціальному, релігійному та культурному плані. Зауважимо, що авторству цього грецького дослідника належить й низка інших робіт з історії грецької колонізації Північного Причорномор'я.

До другої групи досліджень відносимо праці вітчизняних вчених.

Серед сучасних українських дослідників відзначимо роботу Ольговського С. Я., присвячену давньогрецьким колоніям Північного Причорномор'я [25]. Загалом, українські дослідники, які вивчають питання античної історії, зосереджуються переважно на питанні колонізації Північного Причорномор'я. До таких, зокрема, належить представник харківської історичної школи, науковцю Харківського національного університету імені Каразіна Олександр Гавриленко. Дослідник спеціалізується на питаннях правового регулювання різних сфер життя античного суспільства. У своїх роботах Гавриленко О. розглядає право античних причорноморських колоній як джерело вітчизняного права [13], зупиняється на проблемі права власності в колоніях [14], на видах злочинів в колоніях Північного Причорномор'я, аналізує процес становлення і розвитку фінансових відносин та вироблення «бюджетного» законодавства [15].

Загальному аналізу культурного розвитку Греції, її метрополій та колоній присвячене дослідження Чумаченка Б. М. [31].

Окрему категорію наукових праць, які були нами проаналізовані і матеріали з яких були використані при написанні нашої кваліфікаційної роботи, складають науково-методичні праці фахівців з історичної освіти та методики навчання історії в школі. Зважаючи на те, що компетентнісний підхід у навчанні в нашій освіті почав застосовуватися не так давно, існує потреба в якісних дослідженнях, методичних рекомендаціях саме з цієї теми. Поступово ця ніша заповнюється. І на сьогодні серед існуючих праць методичного характеру в числі перших варто назвати колективну працю «Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі» [26]. У запропонованій монографії автори зосереджуються на компетентнісному підході до навчання історії. Причому вони не лише розглядають це питання з наукової точки зору, але й розглядають його методичну складову. Тобто дослідження побудоване на використанні аспектів практичного викладання історії в закладах загальної середньої освіти. Саме цей посібник був взятий нами за основу при підготовці нашого дослідження, зокрема, які стосуються розкриття поняття «компетентності», параграфів про культурну та просторову компетентності і способи їх формування. У ньому автори серед іншого дають визначення поняттю «компетентнісний підхід», розуміючи під цим спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості. Автори наголошують, що результатом такого підходу має бути формування загальної компетентності людини. При цьому вони визначають загальну компетентність людини як її інтегровану характеристику, яка формується з ключових компетентностей – загальнокультурної, історичної, логічної, просторової, комунікативної тощо. Якраз формування таких характеристик має відбуватися в ході навчального процесу і містити такі складові як знання, вміння, ставлення, досвід діяльності і поведінкові моделі особистості [26, с. 68].

Багато важливої інформації для написання методичного розділу нашого дослідження було почерпнуто з монографій «Методика викладання в школі: теорія та практика» [21] та «Методика навчання історії в школі» [27]. Тут автори викладають не лише теорію навчального процесу в школі загалом, але й

в галузі історії зокрема. У посібниках викладені основні методичні принципи навчання історії, вміщена велика кількість методичних порад, прикладів уроків, методів та технологій навчання тощо.

Компетентісному підходу у навчальному процесі присвячена низка наукових публікацій сучасних українських вчених. Зокрема, Ярослава Логвінова у своїй науковій роботі дає аналіз науково-методичних досліджень в галузі компетентісного навчання не лише українських, але й зарубіжних дослідників [20]. Вона викладає і аналізує погляди як українських фахівців, так і фахівців міжнародних організацій стосовно понять «компетентності» та «компетентісний підхід в навчанні». Впровадженню компетентісного підходу в сучасній освіті присвячена також колективна праця за загальною редакцією О. Овчарука [17]. Автори намагаються показати світовий досвід навчання за цією схемою, наводять конкретні методики, демонструють можливості їх впровадження в українську освіту і загалом роблять висновки про перспективи компетентісного підходу в українській освітній галузі. Теоретичне обґрунтування понять «компетенція» та компетентність», їхнє тлумачення, застосування в освітньому процесі викладено у дослідженні С. Лейко [25].

При розгляді питання про формування окремих компетентностей нами були взяті до уваги результати дослідження Олени Третьякової «Формування просторової компетентності та картографічних умінь на уроках громадянської та історичної освітньої галузі» [29], адже саме формування просторової компетентності при вивченні теми великої грецької колонізації є одним із пунктів нашого дослідження, тому важливо було ознайомитись з результатами її дослідження, проаналізувати наведені методи роботи, спробувати використати досвід авторки. Також для відображення особливостей формування просторової компетентності в учнів важливим видається ще одне дослідження О. Третьякової, присвячене картографічним матеріалам, їх використанню на уроках [28].

Формуванню в учнів відповідних компетентностей в ході вивчення історії присвячена також наукова стаття Інни Відіборенко та Сергія Коломоєця,

присвячена «методу мобільних контурних карт». Практикуючі педагоги на власному досвіді пересвідчилися у доцільності використання цього методу і його високій результативності, а тому у своїй публікації діляться практичними навичками його застосування і дають рекомендації методичного характеру [12].

Про суспільне значення, актуальність та першочергову необхідність формування в учнів культурної компетентності, яка передбачає серед іншого толерантне ставлення, сприйняття поглядів та переконань інших, йдеться у науковому дослідженні Т. Борисової [10]. Авторка, спираючись на досвід вітчизняних та зарубіжних науковців і вчителів-практиків, наводить приклади і методи формування знань і вмінь в здобувачів освіти, які допоможуть їм в майбутньому адаптуватися у суспільстві, мати і відстоювати власні симпатії, мати емпатію до навколишніх, поважати вподобання інших тощо. Багато уваги привчено інтегрованим методам навчання. Специфіці формування загальнокультурної компетентності та її важливому значенню у сьогоденному глобалізованому світі для адаптації особистостей в суспільстві присвячене також дослідження О. Крутенко [18].

1.2. Джерелознавчий огляд

Підготовка наукової роботи ґрунтується, перед усім, на виявленні, опрацюванні, аналізі та використанні джерел відповідно теми дослідження. Саме джерела дають можливість звести до мінімуму суб'єктивність дослідження. Використання джерел дає можливість максимально повно розкрити суть тієї чи іншої проблеми. Отже, під час роботи над обраною темою нами були використані джерела, які можна умовно розділити на дві частини. Перша група – це джерела, які відображають, власне, історію великої грецької колонізації в означений період. Друга група джерел – це законодавчі акти та нормативно-правові документи, які регулюють освітній процес в Україні.

Серед історичних джерел, в яких відображено історію грецької колонізації, і які дають можливість в більшій чи меншій мірі охарактеризувати напрямки колонізації, визначити особливості розвитку регіонів, де вона проходила, особливо інформативними є свідчення античних авторів. Зокрема, нами були взяті до уваги праці грецького історика Геродота [1; 2]. В окремих книгах своєї великої праці «Історія» Геродот описує різні регіони відомого на той час грекам світу. Зокрема, для нас цікавими і необхідними в ході дослідження стали описи Геродотом Півночі Африки, а саме Єгипту, який свого часу став одним із центрів південноготнапрямку грецької колонізації. Також багато інформації про освоєні греками регіони Північного Причорномор'я містяться в одній із книг, де подано опис греко-перських війн. У контексті цих війн, а саме описуючи військові походи перського правителя Дарія I проти греків та його невдалий похід в Скіфію, Геродот разом з тим дає детальний опис південноукраїнських степів, території проживання скіфів, яка була також колонізована греками. В контексті цієї інформації у Геродота наведено низку фактів про подорожі греків у цей регіон і його освоєння грецькими колоністами.

Про колонізацію греків у праці «Географія» детально пише й інший античний автор Страбон [4]. Він подорожував по Греції, Малій Азії, Італії та Єгипті, а також Північним Причорномор'ям. Свідчення Страбона про колонії Північного Причорномор'я й були використані нами при написанні

кваліфікаційної роботи. Страбон описує географічне розташування, природні умови, клімат загалом, а також окремо такі грецькі колонії як Херсонес, Феодосія, Пантикапей, Борисфен. Особливістю праці Страбона є те, що він багато посилається на твори своїх попередників. Проте автор просто наводить факти, описи, але не намагається дати їм оцінку, проаналізувати чи охарактеризувати. Таким чином він ніби то дає нам можливість використати матеріал і вже самостійно зробити ті чи інші висновки.

Джерелом важливої інформації для нас стала ґрунтовна робота римського автора Плінія Старшого «Природнича історія» [3]. Як відомо, ця праця поділена на декілька книг, кожна з яких має свою тематику. Нами було взято до уваги інформацію, вміщену у п'ятій книзі, присвяченій географічному опису Близького Сходу та Африки – регіонів, які свого часу також були основними напрямками великої грецької колонізації. Пліній дуже детально описує південне узбережжя Середземного моря, тобто північні райони Африки. Він, зокрема, називаючи певні географічні об'єкти вказує, як їх називають греки. Максимальнодетально описує подорожі греків морем до африканських берегів, їхні експедиції по узбережжю тощо. А далі автор перелічує і описує колонії, які там були створені греками та відслідковує їхню історію і особливості їх потрапляння під владу Риму. Подібно Пліній Старший описує й регіон Близького Сходу, зокрема й фінікійські міста.

Ще одне документальне джерело, яке було нами використане при з'ясуванні особливостей колонізації в різних напрямках, є указ про заснування Кірени [5]. Тера – це острів вулканічного походження в Егейському морі, населення якого як і багатьох грецьких полісів, страждало від малоземелля. Історія свідчить, що за порадою оракула місцеві вирушили у морську подорож з метою віднайдення і освоєння нових територій. Так мореплавці з Тери прибули на узбережжя Африки, в Лівію і саме там заснували колонію Кірену. Указ про заснування Кірени, який дійшов до нашого часу, датується IV ст. до н. е., але дослідники стверджують, що цей текст повністю тотожний оригіналу VII ст. до н. е., написаного в Тері. Цей текст ілюструє як саме визначалися обставини

колонізації, пояснювалися дії колонізаторів і як відбувалося офіційне оформлення утворення колоній і за яким принципом.

При опрацюванні практичної складової нашої роботи, а саме у процесі аналізу особливостей відображення теми «Велика грецька колонізація» у шкільних підручниках з інтегрованого курсу історії для 6 класу, при розгляді питання про суть понять «компетентності», «компетентнісний підхід», а також при розкритті форм і методів роботи з здобувачами освіти на уроках всесвітньої історії і формування у них культурної та просторової компетентностей нами бралися до уваги законодавчі акти та нормативно-правові документи. Зокрема, основні засади освітнього процесу в Україні, регламентація та регулювання навчання в закладах загальної середньої освіти нами розглядалися на основі положень закону «Про освіту» [9]. З'ясовуючи питання про історичний компонент як складову освітньої галузі «Громадянська та історична галузь», визначаючи його суть, завдання, структурні особливості, визначаючи мету і завдання вивчення історії в школі, ми зверталися до положень «Державного стандарту базової середньої освіти» [6].

Аналіз статей та положень закону «Про повну загальну освіту» дав можливість визначити правове поле впровадження та застосування компетентісного підходу у навчальному процесі, засад формування основних компетентностей здобувачів освіти [8]. А при аналізі підручників з інтегрованого курсу історії для 6 класу, розробці методичних рекомендацій з вивчення теми «Велика грецька колонізація» та формування під час її вивчення культурної та просторової компетентностей необхідно проаналізовано і визначено основні положення Навчальної програми [7].

У підсумку зазначимо, що використання джерел при дослідженні власне теми грецької колонізації та методів її викладання і шляхів формування відповідних компетентностей в здобувачів освіти сприяло максимально повному виконанню поставлених завдань.

Висновок до розділу 1

Джерельна та наукова база, проаналізована у першому розділі, достатня для підготовки кваліфікаційної роботи. Використану нами наукову літературу можна умовно розділити на дві частини. Перша – це наукові дослідження з історії великої грецької колонізації, у яких загалом розглянута історія античної Греції (праці загального характеру) та визначаються передумови, причини, основні напрямки великої грецької колонізації, їх особливості, описані колонії, організація життя у них та їхні взаємини з метрополіями (спеціальні праці). Нами були опрацьовані наукові дослідження як зарубіжних, так і українських дослідників. Зауважимо, що принципово, у зв'язку із подіями в Україні, у нашій роботі не використовувалися і не розглядаються дослідження радянських та російської антикознавців, хоча там свого часу й сформувалася велика історична школа.

Другу частину використаної нами наукової літератури складають роботи українських педагогів-методистів та науковців в галузі організації шкільної освіти та педагогіки.

Дослідження може претендувати на відносну об'єктивність лише при використанні джерел. Розглядаючи особливості грецької колонізації, ми використовували також свідчення античних грецьких і римських авторів – Геродота, Страбона, Плінія, а також тексти тогочасних документів, зокрема указів. При написанні методичного розділу були опрацьовані нормативно-правові акти, які регулюють правила надання освітніх послуг в Україні.

РОЗДІЛ 2.

ПРИЧИНИ, ФАКТОРИ ТА НАПРЯМКИ ВЕЛИКОЇ ГРЕЦЬКОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ У ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ

2.1. Передумови та причини великої грецької колонізації

Антична цивілізація – це період становлення, формування і утвердження важливих здобутків політичного, економічного та соціокультурного надбання людства, які у подальшому мали вагомий вплив на розвиток історії. Зокрема, дослідники виділяють VIII ст. до н. е. як початок інтенсивного розвитку грецької цивілізації. Сама на цей час припадає зародження змін в усіх сферах життя стародавніх греків. Ці зміни в цілому призвели до формування якісно нового грецького суспільства, адже вони проявилися і революціонізували усі сфери життя – політичну, економічну, соціальну, культурну. Грецьке суспільство переходить на якісно новий рівень – стає більш мобільним, рухомим, прогресуючим. Але ці зміни разом з тим змусили греків шукати шляхи виходу з критичних ситуацій аби покращити якість свого життя. Це, в свою чергу, спричинилося до того, що античний світ здійснив вплив на розвиток інших регіонів. Бо, вирішуючи поставлені часом виклики та проблеми, греки були змушені залишати свої території, освоювати нові землі. Цей процес отримав в історичній науці назву «Велика грецька колонізація» [17, с. 124]. Отже, важливо зрозуміти, якими ж були передумови грецької колонізації. Розглянемо зміни, які відбулися у різних сферах життя грецького суспільства.

Найперше зауважимо, що, на нашу думку, головною передумовою змін в античному суспільстві, які привели до колонізації, були зміни в економічній, тобто господарській сфері. Передусім це стосується ремесла. Остаточне відокремлення ремесла від сільського господарства, спеціалізація ремесла і диференціація ремісничої справи, сприяли активному розвитку ремісництва. Ремесло в Греції стає товарним, тобто тепер вироби виготовляються не просто для власних потреб чи для обміну, а їх виготовлення спрямоване на ринок, на продаж. Із встановленням та розвитком металургії, покращенням техніки

металообробки, як от поява таких технік як спайка, лиття, кування, зварювання тощо, підвищується якість ремісничих виробів. Греки навчилися якісно обробляти залізо, виготовляти сталь. До того ж були нововведення й у видобутку руди. Впровадження шахтно-штрекового способу добування руди збільшив її кількість в рази. А це мало важливе значення для розвитку інших галузей. Найперше, для сільського господарства [16, с. 204].

Отже, друга передумова грецької колонізації лежить у площині сільськогосподарської діяльності греків. Перш за все, удосконалення способів обробки металів сприяло вдосконаленню знарядь праці, а це, у свою чергу, призвело до вдосконалення обробітку землі. Поряд із зерновими культурами, важливе значення мали городництво і садівництво. Але тут була певна особливість. Продукцію виноградарства і оливок греки могли вирощувати на всій території, а от зернові давали прибуток лише в окремих регіонах. Це змушувало греків вдаватися до торгівлі с/г продукцією – продавати надлишок одних продуктів, щоб купити ті, яких не вистачало. Тобто, іншими словами, достатній рівень забезпечення в продукції міг бути лише при умові розвиненої торгівлі.

Отже, третя передумова колонізації – активний розвиток торгівлі, не лише внутрішньої, але особливо зовнішньої. Греки виходять на зовнішню арену – вони стають відомими торговцями в Середземному морі. Особливо популярними стають такі їхні товари як кераміка, вина, олії. Торгівля сягнула надзвичайно великих масштабів, про що свідчить утвердження грошової системи – з'являється карбування монет, як срібних, так і дрібних мідних. Кожне грецьке місто мало свою монету, загалом в античній Греції склалися дві монетні системи – егінська і евбейська [15, с. 16]. Знову ж таки, розвиток зовнішньої торгівлі, яка була морською, потребував добре збудованих засобів пересування – кораблів. А тому розвивається кораблебудування. Вже на VIII ст. до н. е. греки мали якісні кораблі комбінованого типу – на вітрилах і з гребцями. Ці судна були з високою вантажопідйомністю, а отже були корисними не лише в торгівлі, але й у військовій справі [48].

Ще однією особливістю розвитку суспільства у цей час було стрімке зростання чисельності населення в кілька разів упродовж століття. Дослідники до кінця не визначають усіх причин такого явища, але констатують, що збільшення чисельності населення було наслідком процесів ще передполісної доби. Мова йде про те, що тривалий час грецькі поліси не потерпали від зовнішніх загроз, відтак рівень добробуту населення повільно, але стабільно, зростав. Причому, збільшення населення спостерігалось й в регіонах, які були бідні на сировину і земельні ресурси, в тому числі на землю, придатну для ведення сільського господарства. Це породило появу такого явища як стенохорія – аграрне перенаселення, що призвело до «земельного голоду». Цікаво, що дослідники спостерігають таке явище – там, де не стояло гостро питання нестачі землі, відповідно й менш помітними були темпи загалом економічних перетворень. Та й політична ситуація у таких регіонах була стабільною, спокійною. Тобто, відсутність проблем чи певних потреб не спонукала до активних дій і якихось змін.

Ще однією не менш важливою передумовою грецької колонізації стала урбанізація. З цього періоду формується одна з головних рис античної цивілізації – це переважання міського способу життя. Поліс – це ключова характеристика всіх сфер буття античних греків. Дослідники називають стародавню Грецію країною міст. Поліси стали великими економічними осередками ремесла та торгівлі, адміністративними, політичними, релігійними та культурними центрами для навколишніх територій. Міське життя все більше і більше вирувало, кількість містян невпинно зростала, зростали розміри міст, все частіше сільське населення намагалось переселятися в міста, а це породжувало низку викликів та проблем політичного та соціального характеру [14, с.60-61].

Так виглядало в основних рисах життя в античній Греції і всі ці зміни, перетворення, новації врешті стали причинами, чому греки почали виходити за межі своїх міст і шукати нові території для життя та освоювати їх. Отже, розглянемо причини грецької колонізації.

Рушійні сили грецьких заморських експедицій, які почалися з Егейського моря у VIII ст. до н. е., досі є предметом дослідження та дискусій в академічних колах. За останнє століття було розроблено значну кількість теоретичних гіпотез грецької колонізації. Кожен із цих підходів зосереджується на іншому аспекті грецької колонізації, наголошуючи на деяких її особливостях. Багато таких підходів аналізують соціально-економічні та політичні аспекти; тоді як інші підкреслюють демографічні та популяційні причини [47].

Однією з причин була «стенохорія», що перекладається як «відсутність простору». Грецькі поліси з малою кількістю орною землею, не могли забезпечити власне населення достатньою кількістю продуктів харчування. На підтвердження цього аргументу свідчить той факт, що більшість важливих грецьких метрополій, були морськими портами і мали надзвичайно обмежену територію, придатну для сільськогосподарської обробки і вирощування продукції. Їх територія була настільки обмежена кам'янистим ґрунтом, що вони не могли розширити її на сусідні регіони. Крім того, ситуація погіршувалася, коли фактори навколишнього середовища, наприклад посуха, зменшували врожайність. Це особливо мало негативний наслідок у випадку, де на певних територіях була відповідна демографічна ситуація, тобто при високій народжуваності йшов приріст населення, а отже, сільськогосподарське виробництво мало задовільняти потреби більшої кількості людей. Розширенню територій, придатних для сільськогосподарських робіт, могли перешкодити не тільки природні умови, а й сусідство могутніх держав. Були грецькі поліси, які постраждали від «стенохорії» у зв'язку із військовим захопленням їхньої землі. Наприклад, жителі Мілету були змушені освоювати нові території після лідійської і перської військової агресії. Втративши території, Мілет більше не міг забезпечувати продуктами харчування власне населення. Тому рухливість мілетського населення не була зумовлена їх небажання жити під лідійським чи перським контролем, але була викликана тим, що їхній поліс не міг утримувати економічно їх забезпечити. Великий попит на землю був і з інших причин. В епоху архаїки міста ще не сформувалися. Отже, як торгівля, так і економіка

перебували в стадії розвитку, через що більшості людей доводилося займатися сільським господарством. Але, з одного боку, земельні ділянки були розпайовані та закріплені за сім'ями, а з іншого боку, орні землі були монополізовані аристократією. Тому збіднілі селяни змушені були залишати батьківщину, щоб вижити і шукати новий родючий ґрунт [1, Р.152, 154].

Крім аграрної спрямованості грецької колонізації, також однією з причин була потреба в сировині та природних ресурсах. Ще один мотив, що підсилює економічний характер грецької колонізації – це пошук металів. Ще до Троянської війни греки знали про кочинську металургію. Так, навіть за грецькою міфологією, метою експедиції аргонавтів було здобуття золотого руна. Вибір місця, де оселяться колоністи, визначалося потребами метрополії. Наприклад, у Мілеті бракувало металу. Отже, жителі міста намагалися оселятися в районах, багатих на метали, наприклад таким регіоном були південні береги Чорного моря, де колоністи могли отримувати метали і торгувати ними. Поряд з металами, деревина, риба, зерно, раби були тими продуктами, на які був великий попит з боку грецьких метрополій.

З іншого боку, причиною колонізації стали й економічні перетворення і піднесення деяких ремесел в самій Греції. Грецькі міста мали надлишок певної ремісничої продукції і шукаючи нові ринки збуту, намагалися налагодити торговельні відносини або між метрополією та її колонією, або між колонією та місцевим населенням. У цьому випадку грецька колонізація мала двосторонній характер, комерційні відносини передбачали купівлю одних товарів і продаж інших [16, с. 284].

Окрім сільськогосподарського чи комерційного характеру грецької колонізації, були також політичні причини, які спричинили переселення жителів грецьких полісів на нові території. Аристократія зосереджувала у своїх руках основні земельні ресурси. Натомість селяни, позбавлені земельних володінь, використовувалися тиранами у боротьбі за владу. Селянство підтримувало місцевих тиранів у боротьбі за владу в тому чи іншому полісі, оскільки тирані обіцяли їм наділи землі. Була також ще одна категорія жителів міст, які висловлювали невдоволення аристократією – це ремісники і

наймані робітники, оскільки вони були позбавлені політичних прав і не могли впливати на прийняття певних політичних рішень, що стосувалися й їх. Таким чином, така політична боротьба зумовлювала невдоволення, заколоти, повстання, загалом соціальну напруженість, переслідування, що змушувало «неугодних» залишати своє місто і шукати прихистку на нових територіях. Подібна політична ситуація склалася в Мілеті, Мегарі.

Важливим в здійсненні й успішності грецької колонізації був авантюризм грецьких мореплавців, які безстрашно протистояли морським течіям, бурям, штормам, пливли у невідомі краї, досліджували їх, розвідували, визначали ступінь їхньої придатності для оселення і господарювання. Саме тому період від перших візитів греків на нові території до, власне, заснування там колоній розтягувався в часі. І, наостанок, важливу роль відігравали оракули – чи не головним було їхнє слово, яким вони стверджували і давали дозвіл на заснування поселення.

2.2. Напрямки великої грецької колонізації та їх особливості

Грецькі поліси оточені водою, і море завжди відіграло важливу роль в їхній історії. Стародавні греки були активними мореплавцями, які шукали можливості для торгівлі та засновували нові міста на узбережжях Середземного та Чорного морів. Грецька колонізація була тривалою в часі і за браком писемних джерел серед дослідників досі ведуться дискусії про часову тривалість колонізації, про деталі освоєння територій в різних регіонах тощо. Приблизно з 800 р. до н. е. давньогрецькі міста, більшість з яких були морськими державами, почали шукати землі та ресурси за межами Греції. Торгівля зазвичай була першим кроком у процесі колонізації, а потім, після того, як місцеве населення було підпорядковане або включене в колонію, засновувалися міста. Вони могли мати різний ступінь контакту з батьківщиною, але більшість з них стали повністю незалежними містами, іноді дуже грецькими за характером, в інших випадках культурно ближчими до корінних народів, з якими вони сусідили та включали їх до свого громадянства [16, с. 324].

Торгові центри та вільні ринки (емпорії) були попередниками власне колоній. Потім, із середини VIII до середини VI ст. до н. е., грецькі поліси почали виходити за межі Греції з більш обдуманими та довгостроковими намірами. Однак процес колонізації, ймовірно, був більш поступовим і органічним, ніж припускають стародавні джерела. Також важко визначити точний ступінь колонізації та інтеграції з місцевим населенням. У деяких районах Середземномор'я були засновані повністю грецькі поліси, тоді як в інших областях існували лише торгові пункти, які населяли, так би мовити, тимчасові мешканці, такі як купці та моряки. Сам термін «колонізація» передбачає домінування та культурну перевагу колонізаторів [34]. Це не обов'язково було у давньогрецькому світі, а тому історики дуже часто для позначення цього процесу вживають термін «культурний контакт» [31, с. 25].

У антикознавстві прийнято виділяти три основних напрямки великої грецької колонізації:

- західний. Сюди відносяться землі Південної Італії, острів Сицилія, узбережжя сучасної Франції та Іспанії. Саме тут було засновано грецьких колоній близько 500.
- північно-східний. Загалом у цьому напрямку можна виділити кілька моментів. Перші грецькі колонії почали тут з'являтися у багатій на поклади золота Фракії. Потім колонізатори почали освоювати території біля Босфору, де також заснували низку великих колоній. До цього напрямку відноситься й Західне і Північне Причорномор'я, тобто південь України та півострів Крим, де існувало понад 30 грецьких колоній.
- південний (або південно-східний). Освоєння Північної Африки було найменш розвинутим і не таким пріоритетним. Через домінування фінікійців, греки заснували тут лише кілька колоній (Див. Додатки А, Б) [47].

Тепер більш детально зупинимось на перебігу та особливостях колонізації в кожному напрямку.

Найраніше, ще до 800 р. до н. е., міста Родосу заснували поселення в Тарсі Кілікійському. За ними послідували інші міста, які заклали колонії в Тарсі та Аль-Міні, вихідці з грецького поліса Халкиди також заклали колонії на македонському півострові Халкида (назву отримав саме від назви поліса).. Перша грецька колонія, створена за межами сучасної Греції, була розташована на островах Пітекузаї (сьогодні Іскія, Італія). Колонія була створена халкідцями та еретрійцями між 770 і 760 рр. до н. е. Кілька років по тому жителі Халкиди і Кімі заснували Кумі навпроти островів Пітекузаї в сучасній Кампанії на материковій Італії [42, с.26].

У 734 р. до н. е. греки почали систематичну колонізацію Сицилії: Наксос на Сицилії, Сіракузи, Катанія, Леонтіни, Мегара Гіблея та Мілай на Сицилії були засновані до 700 р. до н. е. У той же час почали створюватися грецькі колонії в Південній Італії з Таранто, Сібарисом і Кротонем (Кротоне) і Регієм. Таранто був одним із найважливіших у всій Великій Греції, ставши культурною, економічною та військовою державою, яка породила філософів,

стратегів, письменників і спортсменів. Сьогодні історики стверджують, що понад 46 грецьких колоній було засновано на Сицилії та понад 22 у Південній Італії. На цих територіях утворилася своєрідна «друга Греція», населення якої було трохи меншим, ніж метрополія. Греки закріпили свою ідентичність у регіоні до такої міри, що вони назвали його «Великою Грецією» або *Megalē Hellas*, і він став найбільш «грецькою» з усіх колонізованих територій, як з точки зору культури та міського ландшафту з доричними храмами, які є найяскравішим символом еллінізації [31, с. 45; 44].

Нові грецькі жителі були в основному з Родосу та Криту, а також ахейцями Мессинії. Однак не всі грецькі колонії в сучасній Італії були засновані мирним шляхом. Старші поселенці в цих містах володіли великими маєтками, які обробляли корінні рабовласники; вони утворили дуже замкнуту аристократію, яка негативно реагувала на економічний і політичний прогрес молодих поселенців. Незадовго до 600 р. до н. е. родосці заснували Партеноп, попередник Неаполя. У той же час греки з Евії жили на островах Понтія і Пандатейра – давня назва Капрі [42, с. 30].

У 733 р. до н. е. коринфськими переселенцями були засновані Сіракузи. Це друге грецьке місто, засноване на острові після Наксоса. Між місцевим населенням та колоністами налагодилась взаємодія та добрі відносини, і Сіракузи поступово почали розростатися, незабаром масштаби міста були такі, що його вважають одним з наймогутніших грецьких міст на Сицилії та в Середземномор'ї. У 485 р. до н. е. Гелон захопив владу як тиран і переселив жителів Гели, Камаріни та Мегари в Сіракузи, побудувавши нові квартали Тихе та Неаполіс за стінами міста. До 415 р. до н. е. Сіракузи налічували 250 000 жителів і були рівні Афінам; місто продовжувало здійснювати експедиції до Корсики та Ельби, розгромивши могутню Карфагенську імперію в битві при Гімері та стародавніх етрусків у битві при Куме. З 415 по 413 р. до н. е., під час Пелопоннеської війни, Сіракузи разом зі спартанськими військами допомогли відбити Сицилійську експедицію афінян.

В елліністичний період Сіракузи домінували на більшій частині Сицилії, і місцеві художні стилі процвітали. Особливо вишукані скульптурні та розписні

вази виготовляли в Сентуріпі. До цього часу Сіракузи як космополітичне місто не зрівнялися з будь-яким іншим у грецькому світі. У 272 р. до н. е. римляни завоювали Велику Грецію, і Сицилія опинилася під владою Риму [16, с. 328].

Іншою важливою грецькою колонією Великої Греції був Сибарис. Він знаходився в затоці Таранто, на півдні Італії, між двома річками Кратіс і Сибаріс. Сибаріс був заснований у 720 р. до н. е. ахейськими та трозенськими поселенцями. Місто мало жвавий порт і родючі землі, і незабаром накопичило великі багатства. Багатство Сибарису прославило його громадян своїм гедонізмом, бенкетами та надмірностями, аж до такої міри, що слово «сибарит» стало синонімом багатства, розкоші та неймовірного прагнення до задоволень. Однак у 510 р. до н. е. місто було підкорене сусідом Кротоном. Сибарис став залежним союзником Кротона, але Кротон знову обложив місто в 476 р. до н. е. і зайняв його. Сибарити знову зайняли своє місто та вигнали кротоніатів через 30 років за допомогою нових поселенців з Афін та інших міст Пелопоннесу. Однак сибарити не змогли співіснувати з новими поселенцями і незабаром опинилися в новому конфлікті з ними. Востаннє сибарити були вигнані зі своїх земель влітку 445 р. до н. е. Потім нові поселенці заснували місто Турій у 443 р. до н. е., нову колонію, яка займала частково височини колишнього Сибариса. Сибарити, що вижили, заснували ще одну нову колонію під назвою «Сибарис на Траїсі» [42, с.23-37].

Таблиця 1. Грецькі колонії в Італії [42, с.23-37].

Назва колонії	Назва метрополії	Дата заснування
Куми	Халкіс/Кім	бл. 740 р. до н. е.
Наксос	Халкіда	734 р. до н. е.
Сибарис	Ахея/Трозен	бл. 720 р. до н. е.
Кротон	Ахея	бл. 710 р. до н. е.
Тарент	Спарта	706 р. до н. е.,
Регій	Халкіда	бл. 720 р. до н. е.
Елея	Фокея	бл. 540 р. до н. е.

Туррі	Афіни	бл. 443 р. до н. е.
Гераклея	Тарент	433 р. до н. е.

Таблиця 2. Грецькі колонії на Сицилії [42, с.23-37].

Назва колонії	Назва метрополії	Дата заснування
Сиракузи	Коринф	733 р. до н. е.
Гела	Родос/Крит	688 р. до н. е.
Селінос	Коринф	бл. 630 р. до н. е.
Гімера	Мессана	бл. 630 р. до н. е.
Акрагас	Гела	бл. 580 р. до н. е.

Географічне розташування цих нових колоній у центрі Середземномор'я означало, що вони могли процвітати як центри торгівлі між основними культурами того часу: грецькою, етрусською та фінікійською цивілізаціями. І вони процвітали настільки, що збереглися описи античних авторів, де вони розповідали про величезні багатства та екстравагантний спосіб життя. Емпедокл, наприклад, так описав розпещених громадян і чудові храми Акрагаса (Агрідженто) на Сицилії: «акрагатинці веселяться, ніби завтра мають померти, а будують, ніби житимуть вічно». Колонії навіть самі створювали колонії та торгові пункти, що відгалужувалися, і, таким чином, поширювали грецький вплив далі, включаючи вище Адриатичне узбережжя Італії. Навіть у Північній Африці були засновані колонії, зокрема Кірена при Тері бл. 630 р. до н. е., тому стало зрозуміло, що грецькі колоністи не обмежались Великою Грецією [32].

Головним колонізаційним полісом Південної Франції була Фокея. Фокейці зробили великий внесок у заснування грецьких колоній у західному Середземномор'ї. Завдяки своїй комерційній діяльності, фокейці заснували багато міст у південній Галлії, а також запровадили культ богині Артеміді. Перша грецька колонія тут – Массалія (Марсель), яка була заселена колоністами близько 600 р. до н. е. З самого початку греки дбали про добрі

відносини з галлами. Потім грецькі товари транспортувалися вглиб території з Массалії. На цьому ж узбережжі фокейці заснували ще низку колоній, а вихідці з Массалії заснували Нікею та Антиполіс. Пізніше були закладені такі грецькі колонії, як Агд, Ніцца, Антіб і Монако. Фокейці також заснували поселення на острові Корсика, наприклад в Аларії [36].

Уздовж західного узбережжя, на Піренейському півострові, з півночі на південь фокейці, а також вихідці з Массалії, засновували колонії, вони створили цілу мережу торгових колоній на півдні Іспанії. Одними з провідних колоній тут були Емпорія і Рода, засновані орієнтовно в останній чверті VI ст. до н. е. Емпорія – найзахідніша грецька колонія. Колонії в Іспанії були менш типово грецькими за культурою, ніж колонії в інших районах Середземномор'я, конкуренція з фінікійцями тут була доволі жорсткою, і, судячи з повідомлень античних авторів, для греків цей регіон завжди вважався далекою і віддаленою землею [35, с.41].

Ще один напрямок грецької колонізації – південний. Після колонізації «Великої Греції» греки рушили в Північну Африку, де перші їхні колонії починають з'являтися з середини VII ст. до н. е. Близько 630 р. до н. е. грецькі поселенці на території сучасної Лівії заснували Кірену. Геродот стверджує, що Кірена була заснована за розпорядженням оракула. Нібито, оракул сказав правителю грецького острова Тера Гринусу, що бачив видіння, в якому був наказ богів заснувати в Лівії колонію. Гринус зневажив це і упродовж наступних семи років на острові не було дощу. Вся природа вигоріла, почався голод і оракул знову нагадав про розпорядження богів заснувати в Лівії колонію. Геродот красномовно описує як упродовж кількох років жителі Тери мандрували короблями у пошуках Лівії і як, нарешті, висадились на берег і заснували місто [2, р.150-151].

Дослідникам відомі джерела, які демонструють як саме закладалася Кірена. Зокрема, знайдено напис, який датується IV ст. до н. е. і передає текст указу VII ст. до н. е. про заснування Кірени вихідцями з міста Тері: «Бог удачі Даміс, син Батікла, постановляє це. Стосовно того, що каже теранець Клеудама, син Евтікла, ми надаємо терянам – як тим, хто колонізував Кірену, так і тим,

хто залишився в Тері – громадянство, згідно з звичаями предків, встановленими тими, хто був перед нами, щоб місто могло процвітати і населення Кіренеї мало добру долю. Це слідує за прецедентом, коли Аполлон дарував Батту та терянським колоністам Кірени удачу, якщо вони дотримувалися клятви, яку наші предки дали самі, коли заклали колонію за велінням Аполлона-засновника. З доброю долею. Народ вирішив, що теранці в Кірені залишатимуться рівними громадянами. Було також вирішено, що всі теранці, які живуть у Кірені, принесуть ту саму клятву, яку колись давали інші, і ми розділимо їх на плем'я, клан і дев'ять братств. Ми записуємо цей указ на мармуровій стелі і встановлюємо її в святині предків Піфійського Аполлона. Ми також вписали на стелі клятву, яку склали колоністи, якіпливли до Лівії з Баттом з Тері до Кірени. Щодо витрат на камінь і напис, то ті, хто керує рахунком, сплатять це з прибутку Аполлона». І тут же наведено текст клятви колоністів: «Асамблея вирішила: оскільки Аполлон з власної волі наказав Батту і терянам заселити Кірену, терянам здалося правильним послати Батта до Лівії як вождя і царя, а терян — як супутників. Відбір буде чесним і справедливим, відповідно до домогосподарства: з кожної сім'ї виберуть по одному сину – сильних юнаків. З інших терян відпливе будь-яка вільна людина, яка бажає. Якщо колоністи знайшли поселення, інші терани, які згодом припливуть до Лівії, отримають громадянство та честь, а також наділ незайнятої землі. Але якщо вони не знайдуть поселення і теранці не зможуть їм допомогти, але вони страждатимуть через потребу протягом п'яти років, вони можуть безстрашно повернутися до Тері та повернути свої володіння та громадянство. Кожен, хто, посланий містом, відмовиться відплисти, нехай буде підданий смертній карі, а його майно буде розділено між населенням. Кожен, хто захищає або дає притулок іншому, чи то батько рятує свого сина, чи брат свого брата, зазнає такого ж покарання, як і той, хто відмовився відплисти. На цих умовах ми склали цю клятву – як ті, хто залишився там, так і ті, щопливли колонізувати, і ми наклали прокляття на тих, хто порушив угоду або не дотримувався її, чи то були ті, хто населяв Лівію, чи ті, хто був у Фірі. Виготовивши воскові фігури, вони спалювали їх, вимовляючи прокляття. Зійшлися всі разом – чоловіки,

жінки, хлопці та дівчата: «Хто не дотримується цих клятв, а переступає їх, нехай розвіється і розтане, як ці фігури, він, його нащадки та його майно. Для тих, хто дотримується цих клятв, як для тих, хто пливе до Лівії, так і для тих, хто залишається в Тері, нехай вони насолоджуються багатьма благами як для себе, так і для своїх нащадків» [5].

Значного розвитку, економічного піднесення це місто досягло з 570-х рр. до н. е. Місцеве населення чисельно збільшувалося за рахунок нових поселенців, включаючи пелопоннесців, критян та жителів інших островів. Це було найстаріше та найважливіше з п'яти грецьких міст, відомих як «pentapoleis» (що грецькою означає «п'ять міст») у регіоні. Регіон на узбережжі Північної Африки навколо Кірени, відомий як Кіренаїка, мав велике економічне значення для середземноморського світу. Для єгиптян цей район був визначним релігійним місцем, оскільки тут знаходився оракул Амона. Кірена стала багатим містом завдяки експорту пшениці, ячменю, оливкової олії та, зокрема, рослини, відомої як сільфіум: «Кіренська земля, що простягається на п'ятнадцять миль від берега, вважається родючою для дерев; далі вглиб країни на такій самій відстані вирощують лише зернові. Далі – регіон 30 миль завширшки та 250 миль завдовжки, де росте лише сільфіум» [3, с.31-34].

Греки не лише займалися господарською діяльністю, тобто торгівлею, але й втручалися у політичне життя Єгипту. Зокрема, вони стали учасниками боротьби за владу в Єгипті. За пророцтвом оракула фараоном Єгипту мав стати Псамметих, але правлячий тоді фараон Амасіс II не хотів втрачати владу і були організовані гоніння на конкурента. Рятуючись від смерті, Псамметих відправився до оракула. Той напроорокував, що «бронзові люди» допоможуть йому повернути трон. Геродот так описує ці події: «Іонійці і карійці... зійшли на берег у своїх бронзових обладунках, і єгипетський посланець прибув до боліт, щоб повідомити про це Псамметиху. Посланець ніколи раніше не бачив людей в обладунках, тому він сказав Псамметиху, що мідні люди прийшли з моря і грабують землю. Розуміючи, що справджується пророцтво оракула, Псамметих подружився з іонійцями та карійцями, пообіцяв їм великі речі та переконав їх підтримати його. Як тільки він переконав їх, Псамметих

приєднався до них і єгиптян, які були з ним у союзі, щоб повалити царів. Іонійцям і карійцям, які допомагали йому, Псамметих дав жити на територіях, які лежать одна проти одної. Між цими територіями протікає Ніл, і вони називаються Кампи. Він дав їм ці землі та все інше, що обіцяв. Крім того, він послав до них єгипетських хлопчиків для навчання грецької мови. З тих, хто вивчив мову, походять ті, хто зараз служить перекладачами в Єгипті [2, р.158-159].

Таким чином, у 615 р. до н. е. грецькі колоністи заснували портове місто Навкратіс, яке з часом стало центром торгівлі купців, які прибували здебільшого з островів Східного Егейського моря та Малої Азії. Навкратіс функціонував як торговельний пункт і служив основною гаванню Єгипту.

Також греки побудували місто Геракліон неподалік від Александрії, яке стало важливим портом для грецької торгівлі. Саме там вони побудували знаменитий храм Геракла.

Загалом, зауважимо, що колонізація в південному напрямку, тобто північні райони Африки, на сам перед, була найменш інтенсивною, оскільки тут греки мали сильних конкурентів – ці африканські райони вже давніше були колонізовані фінікійцями – здавна відомими сильними торговцями і колоністами [32].

Третій напрямок колонізації – який в часі тривав найдовше і був найпізнішим, але був дуже інтенсивним і важливим – це північно-східний напрямок. В цьому напрямку греки рухалися теж кількома хвилями. Спочатку вони освоїли території Фракії, потім території між морями – Середземним і Чорним, а тоді почали заселяти північні райони півострова Мала Азія.

Важлива роль в освоєнні цих територій належала іонійцям. З давніх часів греки створювали поселення вздовж узбережжя Егейського моря в Іонії (або Малій Азії). З VIII ст. до н. е. серед важливих колоній були Мілет, Ефес, Смірна та Галікарнас. Афіни традиційно проголошували себе першими колонізаторами в регіоні, який також представляв великий інтерес для лідійців і персів. А тому тут точилися завзяті суперечки. Фокея, Клазомена, Колофон, Теос, Лебедус, Ефес, Хіос, Еритра, Самос, Прієна, Маус, Мілет - Іонійська ліга

була створена цими дванадцятьма як вираження спільних культурних вірувань, які щорічно відзначалися на Паніонському фестивалі, що проводився в храмі, відомому як Паніоній, який був присвячений Посейдону . Іонійська ліга ніколи не була політичним чи військовим альянсом, а скоріше визнанням спільних переконань та історії. Ці міста поряд з традиційними грецькими метрополіями також займалися колонізацією [36; 37, с.60].

Останнім регіоном, колонізованим стародавніми греками, було Чорне море, або Евксинське море, як вони його називали. Саме іонійці в цьому випадку були колонізаторами; вони хотіли скористатися морськими ресурсами та сільськогосподарськими районами навколо Геллеспонту та Понту. Перші засновані там колонії пов'язані з жителями Мілета, які, за свідченням джерел, заснували загалом 70 колоній на родючій землі та морському узбережжі цього регіону [13, с.245-248]. Жителі Мегари заснували великий Халкедон у 685 р. до н. е., Візантій у 668 р. до н. е. та Гераклею Понтійську у 560 р. до н. е. Також важливе значення мали такі колонії, як Кізікос, заснована близько 675 р. до н. е., Сіноп, який був заселений у 631 р. до н. е., Пантікапей, який був заснований у 600 р. до н. е. Еолійці заснували Сістос після 700 р. до н. е., фокейці заснували Лампсак трохи пізніше. Деякі пізніше окремі з цих колоній також почали засновувати нові колонії. Наприклад, приблизно в 600 р. до н.е. мешканці Сінопу заклали нові колонії в Кіторо, Керасунта, Котьора, Кромна, Птеріон, Тіон та інших місцях [33; 39].

Згодом значна частина узбережжя Чорного моря була колонізована греками. Для цього греки використовували будь-які засоби. Колонізаційна політика здійснювалася кількома шляхами:

- військові завоювання;
- дипломатію, яка передбачала як мирні переговори і укладання політичних договорів, так і династичні шлюби [45].

Тут слід наголосити, що з кінця VI ст. до н. е. грецькі колонії в цьому регіоні, як і в інших, великою мірою залежали від перської імперії Ахеменідів, яка в цей час завоювала значні території, а деякі її правителі, зокрема й Дарій I вступили у відкрите протистояння з греками. Спочатку грецькі колонії Малої

Азії забезпечували Перську державу матеріально, постачаючи зброю і фінанси, натомість отримували захист і невтручання у свої справи. Насправді наприкінці 6 століття до нашої ери грецькі колонії надавали Перській імперії гроші та зброю, а натомість отримували захист. Після того, як спочатку Дарій I, а потім Ксеркс у ході греко-перських війн не мали успіху і перси відійшли з цієї території, це дозволило більшим полюсам, таким як Гераклея Понтійська та Сінопа, розширитися шляхом завоювання місцевого населення та менших сусідніх полюсів. У результаті Гераклея заклала власні колонії в 420-х рр. до н. е. до нашої ери в таких областях, як Херсонес у Криму. З початком Пелопоннеської війни в 431 р. до н. е. Афіни зацікавилися регіоном, висилаючи колоністів і встановлюючи гарнізони, але це було недовго. Після остаточного відступу Афін грецькі колонії залишилися напризволяще і поодиночі протистояти загрозі з боку сусідніх держав, таких як королівські скіфи і, наприклад, Македонія [46, с. 228-240].

Що ж стосується колонізації Північно-західного та Північного Причорномор'я, то розпочнемо з Херсонесу. Він був заснований, ймовірно, наприкінці VI ст. до н. е. в південно-західному Криму. Його розташування було унікальним, оскільки воно контролювало морські шляхи північного узбережжя Чорного моря. Тобто кораблі, які рухалися від західних берегів до східних і навпаки не могли пройти повз Херсонеської гавані. Більш того, саме тут розпочинався найкоротший морський шлях, що з'єднував північні і південні береги Чорного моря. Тому його вигідне географічне положення визначило його роль як центра посередницької торгівлі. Точніше, Гераклея постачала свою колонію ремісничими виробами та вином в обмін на зерно, приходячи до Херсонеса з Наддніпрянщини та Криму [3, с. 31-34; 17].

Месембрія була заснована на початку V ст. до н. е. і вважається найдавнішою колонією дорійського походження на північно-західному узбережжі Чорного моря. Вона була закладена на місці раніше існуючого фракійського поселення. Геродот стверджує, що Месембрія була заснована поселенцями Халкідону та Візантії [1, р.153]. У цьому регіоні також багато колоній заснували вихідці з Мілету. Ці колонії розташовувалися на ділянках,

де були зручні гавані, що було необхідною передумовою для розвитку торгівлі. Крім того, колонії дуже часто з'являлися в гирлах річок, щоб мати орні землі.

В середині VII ст. до н. е. на території Добруджі були засновані Гістрія і Оргра. Гістрія також вважається метрополією для таких колоній як Никоніон і Тірас. Гістрія дністровськими торговими шляхами переправляла рабів, метали, хутра, шкіру, а ці міста перепродували їх на інші ринки. Никоніон перебував у прямому зв'язку з Тірасом, який був розташований на східному березі Дністра. На північ від Никоніона розташована ще одна колонія – Березань, яка на думку дослідників була заснована в середині VII ст. до н. е. і не мала успішної торгівлі. Натомість Ольвія, розташована була на правому березі, стала важливим торговельним центром в регіоні і мала тісні взаємини зі скіфами. Поряд з мілетською Одесою ще однією колонією з родючими землями була Апполонія, яка славилася торгівлею сіллю. Ще одна важлива територія, де поширилися грецькі колонії – це Боспор Кіммерійський. Найважливіші колонії тут це Феодосія, Пантікапей та інші були об'єднані у так зване Боспорське царство. Колонії Боспорського царства виробляли переважно пшеницю, ячмінь та пшоно. Величезна кількість зерна відправлялася в Афіни. Боспорські міста вивозили й інші товари: рибу, вовну, шкіру, худобу, рабів, імпортує вино, оливки, ремісничі вироби та предмети розкоші [43; 41]. У VI ст. до н. е. іонійці також колонізували на східному березі Чорного моря Колхиду.

Отже, в історії великої грецької колонізації дослідники виділяють три основні її напрямки – західний, північно-східний і південний (або південно-східний). Кожен із цих напрямків відбувався приблизно паралельно в часі, але в деяких напрямках колонізація почалася раніше, в деяких пізніше. Колонізація в цих напрямках відбувалася з певними особливостями, дес вона була активнішою, десь проходила менш інтенсивно і мала менший успіх, а відтак було створено менше колоній. Грецька колонізація також проходила різними способами – від застосування військової сили до укладення династичних шлюбів. Характерною особливістю заснованих колоній було те,

що у майбутньому значна частина з них у свою чергу теж ставали метрополіями, оскільки їхнє населення створювало нові поселення на освоєних землях.

2.3. Відображення теми «Велика грецька колонізація» у шкільному підручнику

Навчання у закладах загальної середньої освіти здійснюється відповідно до «Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» [6]. Згідно з Державним стандартом історія відноситься до освітньої галузі «Суспільствознавство», яка складається з історичного та суспільствознавчого компонентів. Головним завданням галузі є забезпечення розвитку учня як особистості, що керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві. Стандарт також визначає, що метою навчання історії в загальноосвітній школі є формування в учнів ідентичності та почуття власної гідності у результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу [6, Р. III].

Важливою складовою зазначеної освітньої галузі є історичний компонент. Метою навчання історії в загальноосвітній школі «Державний стандарт» визначає «формування в учнів ідентичності та почуття власної гідності у результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури інших країн в контексті історичного процесу» [6, Р. III]. Заявлена у нашому дослідженні тема сприяє формуванню в учнів низки вмінь і компетентностей. Наприклад, відповідно до Державного стандарту учні серед іншого повинні вміти оцінювати внесок давніх цивілізацій у світову історію та культуру. Це вміння якраз добре можна сформувати при вивченні історії Античності, зокрема й при розгляді теми «Велика грецька колонізація» [6, Додаток 2.2].

Відповідно до зміненої і доповненої у 2022 р. «Навчальної програми для закладів загальної середньої освіти. Історія України. Всесвітня історія 6–11 класи» тема «Велика грецька колонізація» вивчається в інтегрованому курсі історії у 6 класі. Цей документ дає право закладу освіти самостійно визначати особливості навчального процесу. Згідно з Навчальною програмою в ході навчально-пізнавальної діяльності ключове значення має досягнення учнями

певних знань і набуття ними відповідних компетентностей. Особливість сучасної Програми у тому, що в кожному розділі є перелік історичних сюжетів, які не розділені на окремі заняття. У кожному навчальному закладі вчителі самостійно в рамках Програми можуть визначати назву теми, кількість і перелік питань, що будуть розглядатися, можуть підбирати завдання для практичних і творчих занять, використовувати та залучати додаткові джерела інформації, зберігаючи загальну спрямованість роботи відповідно до компетентнісного підходу. У програмі немає розподілу навчальних годин за розділами. У межах загальної річної кількості годин учительство може самостійно визначати час для роботи над кожним розділом програми, але не порушуючи при тому повноти завдань, визначених як результати і зміст навчально-пізнавальної діяльності [7, с. 4]. Відповідно до закону «Про повну загальну середню освіту» ЗЗСО також мають право самостійно визначати, за якими підручниками буде здійснюватися навчальний процес [8, Р.V Ст. 40]. Таким чином, станом на сьогодні, учительство має можливість обирати серед підручників, рекомендованих Міністерством освіти для використання в навчальному процесі. Отже, в школах України вивчення історії проходить за декількома різними підручниками. Зупинимось на кількох підручниках для 6 класу, які найчастіше використовуються в навчальному процесі, і проаналізуємо, як у них відображено тему «Велика грецька колонізація».

Перший підручник, на якому зупинимось – *«Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс)»*, був створений авторами Олександром Бандровським та Віталієм Власовим, рекомендований МО і вийшов друком у 2019 р. [49]. Тема «Велика грецька колонізація» у цьому підручнику вміщена в Розділі 3. «Антична цивілізація». Питанню колонізації відведено параграф 25. У першому пункті параграфу подано визначення поняття «Велика грецька колонізація», з'ясовано причини та визначено основні її напрямки. У другому пункті йдеться про утворення грецьких колоній в Північному Причорномор'ї та Криму, тобто на українських землях. Третій пункт присвячений опису життя в грецьких колоніях на українських землях – за яким планом вони будувалися, як управлялися, яким господарством займалося населення тощо. Текст підручника

супроводжують ілюстрації. Зокрема, у параграфі вміщена карта з позначеними на ній морськими шляхами греків, їхніми колоніями. Також присутні фото з розкопок в сучасній Євпаторії, зображення прикрас з Пантікапею, малюнок-реконструкція побутового життя. Робота з ними має сприяти формуванню в здобувачів освіти культурної та просторової компетентностей.

У 2023 р. Міністерство освіти рекомендувало для використання в навчальному процесі оновлений підручник того ж авторського колективу, але дощо розширеного, і того ж року цей підручник під назвою *«Історія України. Всесвітня історія»* вийшов у видавництві «Генеза» [50]. Цей підручник складається з чотирьох частин, тема нашого дослідження включена до Розділу 3. «Давня Греція та її сусіди» параграфом «Велика грецька колонізація». У порівнянні з попереднім виданням, у цьому автори матеріал параграфа розділили на два пункти, об'єднавши питання про утворення колоній в Північному Причорномор'ї та питання їх характеристики і особливості життя у них. До позитивних змін віднесемо те, що у першому пункті значно розширена інформація про причини колонізації та більш детально охарактеризовано її основні напрямки. Також до плюсів нового видання у порівнянні з попереднім варто віднести розширений ілюстративний ряд та більшу кількість запропонованих завдань для роботи з ілюстраціями, наявність QR-коду та онлайн завдання. Це, безперечно, сприятиме кращому формуванню культурної компетентності учні. Натомість відсутнє унаочнення морських шляхів греків, місць роцташування колоній тощо. Автори уточнюють в тексті параграфа, що карта винесена на форзац підручника. Вважаємо, це ускладнює роботу учнів з картою і утруднює формування у них просторової компетентності.

У 2023 р. були рекомендовані МО і вийшли друком підручники й інших авторів. Зокрема, для навчального процесу оновлений підручник запропонував авторський колектив на чолі з Ігорем Щупаком [53]. У ньому тема нашого дослідження включена до Розділу 3 «Давня Греція та її сусіди». Але, на відміну від попередніх підручників, тут ця тема розглядається не осібно, а як складова теми «Поліси. Велика грецька колонізація. Еллінізм», яка розрахована

на два параграфи [53, с.133–139]. Весь матеріал параграфу розділений на кілька пунктів відповідно до заявленої теми параграфу. Перші два пункти розкривають поняття «поліс» і присвячені опису організації та життя в грецьких полісах. Наступний пункт стосується саме грецької колонізації. Таке поєднання цілком логічне. Також до позитивного варто віднести й те, що текст супроводжується схемами, картою, запропоновано кілька варіантів завдань, в тому числі й онлайн та творчих. В кінці пункту вміщено невеликий словничок термінів, що сприятиме кращому засвоєнню матеріалу. Але на нашу думку, у цьому підручнику є низка недоліків, на які варто звернути увагу. У порівнянні з попередньо аналізованими підручниками, тут виклад матеріалу слабо структурований, відсутня чітка подача причин колонізації, про її напрямки учні можуть дізнатися хіба що із запропонованої для роботи таблиці-схеми, яку вони ж мають і заповнити. У тексті не акцентується на зв'язку грецької колонізації з українськими землями, відсутня будь-яка інформація про організацію колоній, життя в них тощо. Фактично, для виконання запропонованих у підручнику завдань необхідно шукати додаткові джерела інформації, які, знову ж таки, авторами підручника не запропоновані, тому, очевидно, що тут має бути проведена додаткова робота вчителем. З точки зору формування в учнів культурної та просторової компетентностей, вважаємо, що матеріал подано неякісно.

Натомість у підручнику авторства Олександра Гісема та Ольги Гісем тема грецької колонізації представлена окремим параграфом «Велика грецька колонізація. Античні держави на теренах України» у Розділі 3 «Антична цивілізація та її взаємодія із суспільствами, що сформувалися на українських землях» [51]. Текст параграфу розділений на три пункти. Загалом матеріал поданий дуже стисло і на перший погляд він не достатньо повно розкриває заявлену тему. Однак, у параграфі є кілька рубрик, ознайомлення з якими і їх опрацювання дає можливість дуже добре орієнтуватись в темі. Разом з тим, охарактеризовані нижче методи подачі матеріалу, додатковий матеріал тощо сприятимуть якнайкращому формуванню культурної та просторової компетентностей здобувачів освіти.

По перше, структуровано, у вигляді таблички подані причини колонізації. По друге, викладений матеріал добре унаочнений. Окрім кількох ілюстрацій безпосередньо в підручнику, учні можуть сканувати вміщений QR-код. І їхній увазі буде представлено низку фото з археологічних розкопок, малюнки, схеми, які допоможуть засвоїти, як будувалися колонії, якою була влада у них, який спосіб життя і господарство вело місцеве населення. За тим же посиланням вміщена таблиця, в якій подано перелік основних грецьких колоній на українських землях, час і місце їх заснування. Ці відомості доповнюють карти. Важливо, що автори роблять наголос на взаємозв'язках греків з населенням українських земель. Зокрема, в тексті параграфу чітко наголошується на тому, що місцеве населення перейняло у греків деякі сопособи ведення господарства, звертається увага на торгові зв'язки і продемонстровано, як господарські взаємини сприяли культурному взаємозбагаченню. Також сприятиме засвоєнню отриманих знань й рубрика «Цікаво знати», де вміщені цікаві історичні факти з даної теми.

Ще один підручник, на який варто звернути увагу, створений колективом волинських авторів, серед яких не лише вчителі, але й фахові історики. Минулого року МО був рекомендований і вийшов друком підручник *«Історія України. Всесвітня історія»* авторського колективу на чолі з Ганною Хлібовською [52]. Велика грецька колонізація у цьому підручнику розглядається окремим параграфом у Розділі 3 «Давня Греція та її сусіди». Найперше зауважимо, що автори підручника використали цікаву ідею – упродовж всього шляху роботи з підручником шестикласників супроводжує Клію – муза історії. Опанування матеріалу у такій напівігровій формі, за задумом, має зацікавити учнів і полегшити їм засвоєння нової інформації.

Вміщений на початку параграфу ребус та пропозиція авторів разом з Клію розв'язати його, а в кінці параграфу перевірити вірність розв'язку, спонукає учнів до активності. Матеріал параграфу розділений на три пункти, у яких йдеться відповідно про причини, особливості та напрямки, наслідки колонізації. У першому підпункті автори чітко дають визначення поняття «колонізація», пояснюють, чому її назвали великою. По абзацах розкриті причини колонізації,

причому, на відміну від авторів попередніх підручників, тут серед причин вказані не лише господарські, але й політичні. У другому пункті розглянуті основні напрямки колонізації, визначено, які з них були переважаючими і чому. Увагу присвячено також і власне самому процесу заснування колоній, розкрито його поетапність. У третьому пункті показані наслідки колонізації – культурні, соціальні, економічні, як для греків, так і для населення тих територій, де закладалися грецькі колонії. Для кращого засвоєння матеріалу в кінці кожного пункту подані питання, на які мають дати відповідь учні. Також здобувачам освіти запропоновані завдання з вміщеною в параграфі картою та ілюстраціями. Шляхом виділення шрифтом ключових понять, термінів, назв автори акцентують увагу на їх важливості, що також сприятиме їх кращому запам'ятовуванню. На нашу думку, викладений матеріал чітко, логічно, послідовно, в доступній формі, сторінки не перевантажені, спокійні для візуального сприйняття. Однак, можливо, для кращого формування культурної і просторової компетентностей текст варто було б проілюструвати більшою кількістю зображень, або ж подати посилання, за яким учні при бажанні могли б використати наочність.

Таким чином, проведений вище аналіз підручників з інтегрованого курсу історії для шостого класу засвідчує, що у більшості з них питання великої грецької колонізації виокремлене в окремий параграф, причини, напрямки та наслідки колонізації розглядаються, фактично, по окремих пунктах. Інформація у підручниках унаочнена, автори використовують візуальний ряд не лише в друкованому виданні, але й через QR-код. В окремих підручниках можна прослідкувати креативні підходи до способу викладення матеріалу. У більшості підручників матеріал викладено так, що дозволяє прослідкувати чіткий зв'язок українських земель з іншими територіями, зрозуміти хід історії України в контексті розвитку світової історії, що й сприяє формуванню культурної та просторової компетентностей здобувачів освіти.

Висновок до розділу 2

Таким чином, нами було з'ясовано, що на VIII ст. до н. е. життя населення античної Греції вийшло на якісно новий рівень. Завдяки тому, що тривалий час ці території були позбавлені зовнішніх загроз і військових вторгнень поступово відбувалося піднесення економічного розвитку, в наслідок чого відбулося піднесення ремесла, розвиток сільського господарства, розбудова міст, збільшення кількості населення, зміни у військовій справі. Такими були передумови колонізації. Разом з тим, це піднесення привело і до певних проблем, як от – нестача землі і природних ресурсів, потреба у нових ринках збуту, недостаття певних видів продукції, соціальні загострення та політична нестабільність. Все це стало причинами грецької колонізації. Процес освоєння греками нових територій відбувався в кількох напрямках – західному, північно-східному і південному та мав свої особливості.

Тема великої грецької колонізації окремо розглядається на уроках історії в школі у 6 класі. Здобувачі освіти мають можливість вивчати її за підручниками, у яких, як показує їх аналіз, це питання знайшло максимально можливе висвітлення. Засвоєння матеріалу передбачає використанням традиційних та новітніх методів навчання.

РОЗДІЛ 3.

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ТА ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ НА ПРИКЛАДІ ТЕМИ «ВЕЛИКА ГРЕЦЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ»

3.1. Поняття компетентностей

Упродовж останніх десятиліть ми перебуваємо на сталих позиціях інтегрування системи української освіти в Європейську систему освіти. Остання серед іншого передбачає компетентісний підхід. Поняття «компетентісна освіта» виникло ще в 60-х рр. ХХ ст. в США і було розроблене американськими вченими, впроваджене у науковий обіг і включене до американських освітніх програм в 1970-х рр. В Європі це поняття почали застосовувати і впроваджувати в систему освіти у Великобританії та Німеччині з 1980-х рр. [25, с. 129].

Цей підхід передбачає зміну траєкторії процесу навчання, тобто акценти мають бути зміщені з, власне, самого процесу навчання, його організації, наповненості тощо на його результати. Тобто ключовим є набуття здобувачами освітніх послуг в процесі навчання таких вмінь, знань і навичок, які б допомогли їм інтегруватися в навколишній світ, навколишнє суспільство; сприяли б їх подальшому всебічному розвитку; дозволили б втілювати у життя і реалізовувати свої цілі тощо. Виходячи з цього, в Україні на державному рівні була прийнята низка законодавчих актів, які визначають правила і порядок такої форми здобуття вмінь та навичок.

Відповідно до закону України «Про освіту» метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності. Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності [9, Р. II Ст. 12]. Таким чином, серед

завдань освітньої галузі стоїть не лише виховання учня як повноцінного громадянина, соціальної особистості, а й формування у нього галузевих компетентностей, які дадуть йому можливість само реалізуватися в глобалізованому світі. Тобто, іншими словами, на сьогодні головне завдання навчально-виховного процесу закладається не в тому, щоб виховати слухняну особу, яка безвідмовно і безапеляційно буде виконувати розпорядження; завдання навчально-виховного процесу не в тому, щоб здобувач освітніх послуг просто отримав певний «пакет» чи набір знань. Головне завдання навчально-виховного процесу сьогодні полягає в його результативності, яка проявляється у формуванні в учнів комплексу або сукупності загальних життєвих компетентностей, до яких належать й історичні.

Виходячи з вищевикладеного, необхідно чітко визначити і розуміти суть поняття «компетентність». Значення слова виводять від латинського «competentia», що означає досвід, обізнаність, знання. В сучасній українській науці уже є низка досліджень, автори яких наводять різні варіанти визначення поняття «компетентність». Наведемо окремі з них.

Отже, поняття «компетентність» розуміють як:

- якість особистості або сукупність якостей, мінімальний досвід діяльності в заданій сфері;
- вміння мобілізувати в конкретній ситуації отримані знання та досвід, з врахуванням зовнішніх обставин; деяка загальна здатність людини, що базується на її знаннях, досвіді, цінностях і здібностях та яка не зводиться ні до конкретних знань, ні до навичок, а проявляється як можливість встановлення зв'язку між знанням та ситуацією;
- здатність застосовувати знання та вміння ефективно й творчо в міжособистісних відносинах – ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті так само, як і в професійних ситуаціях;
- поняття, що логічно походить від ставлень до цінностей; та від умінь до знань;
- рівень готовності застосування знань, умінь, навичок в різних ситуаціях;

– спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу; набір знань, навичок і ставлень, що дають змогу особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній галузі або певній діяльності;

– поєднання відповідних знань і здібностей, що дають підставу обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній; володіння людиною відповідною компетенцією, що включає його особисте ставлення до неї та предмета діяльності [25, с. 132].

Узагальнюючи вищенаведені визначення та приводячи їх у відповідність до освітнього процесу, дамо наступне визначення «компетентності». Компетентність – це здатність застосовувати набуті знання, вміння, навички, способи діяльності, власний досвід у житті й навчанні [26, с. 7]. Державний стандарт так визначає поняття компетентності: компетентність – набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці [6, Р. І.9].

Закон України «Про повну загальну середню освіту» чітко визначає мету навчального процесу і дає перелік того, чим має оволодіти здобувач освіти упродовж навчання. Як мета навчального процесу визначається всесторонній розвиток особистості [8, с. 49]. Досягнення цієї мети здійснюється через розвиток компетентностей, які є необхідні для успішної самореалізації в сучасному світі. В освітньому процесі виділяються ключові та предметні компетентності. До ключових компетентностей належить вміння вчитися, спілкуватися державною, рідною та іноземними мовами, математична і базові компетентності в галузі природознавства і техніки, інформаційно-комунікаційна, соціальна, громадянська, загальнокультурна, підприємницька і здоров'язбережувальна компетентності, а до предметних (галузевих) – комунікативна, літературна, мистецька, міжпредметна естетична, природничо-наукова і математична, проектно-технологічна та інформаційно-комунікаційна, суспільствознавча, історична і здоров'язбережувальна компетентності [6, Р. І.]. Тобто, іншими словами, як компетентності здобувача освіти, визначаються,

наприклад, здатність учнів до сприйняття всебічних змін, тобто до емоційного та психологічного розвитку, вдосконалення власних здібностей, здатності соціалізуватися, тобто могли інтегруватися в суспільство, стати його дієвою і самостійною частинкою. Серед можливих набутих компетентностей визначаються також самовдосконалення, вміння набувати освіти упродовж життя, мати активну громадянську позицію тощо. Ключовими є також толерантне ставлення до оточуючих людей, формування поваги до думок, що не співпадають з власними, терпимість до представників різних релігійних культур та вміння спілкуватися, дискутувати з такими людьми в допустимих рамках [8]. Саме останні вміння та навички набуваються в ході отримання шкільної історичної освіти.

Відповідні освітні нормативні документи передбачають, що здобуття історичної освіти має забезпечити розвиток основних складових історичної свідомості – не просто накопичення знань про основні історичні події, явища, процеси, але й розуміння їхньої суті, можливість аналізувати минуле, щоб сприймати теперішнє і могли спрогнозувати розвиток певних подій у майбутньому. І як результати здобуття шкільної історичної освіти визначається набуття вміння мислення та усвідомлення в різних напрямках та аспектах, тобто, іншими словами, формування відповідних компетентностей. Навчальна програма як результати шкільної історичної освіти визначає такі основні компетентності: хронологічна (орієнтування в історичному часі та встановлення причинно-наслідкових зв'язків), просторова (орієнтування в соціально-історичному просторі), інформаційна (критичне мислення, робота з джерелами інформації), логічна (вміння аналізувати, робити висновки), культурна (розуміння взаємовпливу культур), аксіологічна (усвідомлення власних прав і обов'язків та цінування прав інших) [6, Р. І.]..

Серед вищевказаних компетентностей виділяємо дві, формування яких можливе якраз при вивченні на уроках історії в школі тема великої грецької колонізації. Це культурна та просторова компетентності [17, с. 56].

3.2. Культурна компетентність, особливості та методичні підходи до її формування

Поняття «культурна компетентність» було запроваджене ще на початку минулого століття американськими вченими і стосувалося рівня навичок і знань у конкретних осіб, що давали їм можливість продуктивно взаємодіяти з людьми різних етнічних та расових груп. З тих пір питанню культурної компетентності було присвячено багато досліджень. Культурну компетентність розглядають як поєднання трьох факторів: загальнокультурні та культурно-специфічні знання; вміння практичного спілкування з носіями різних культур та міжкультурна психологічна сприйнятливість. Володіння культурною компетентністю передбачає наявність знань про інші культури, особливості націй; розвинені такі людські характеристики як чуйність, емпатія, здатність розуміти і відчувати почуття інших; впевненість в собі, усвідомлення власної значущості, власних сил, своєї емоційної стабільності чи слабкості тощо. Тобто, культурна компетентність має чотири основні складові – розуміння, ставлення, знання, навички [20].

Сформованість культурної компетентності в особистості, перед усім, передбачає формування у неї правил культурної поведінки в міжособистісних стосунках і дозволяє такій особистості бачити, сприймати, аналізувати і цінувати здобутки своєї національної, а також і світової загалом науки й культури. Особистість з сформованою культурною компетентністю здатна оцінювати культурну спадщину і бережно до неї ставитись, орієнтуватися в культурному та духовному просторі, мати навички інтеркультурної взаємодії, мати навички спілкування з іншомовними громадянами, вміння встановлювати емоційний та словесний контакт. Носії культурної компетентності здатні контролювати власну поведінку, орієнтуватися на загальнолюдські цінності, бути толерантними [24, с. 15].

Поняття культурної компетентності в більш ширшому трактуванні вживається в освітній сфері при розробці різних освітніх програм, орієнтованих на те, що людина розвиватиме свою освіту упродовж життя. І в цьому випадку це поняття має більш ширше тлумачення і застосування: від розвитку набутих

навичок та вмінь, розвитку творчих здібностей, активізації участі у різних проєктах до сприяння вироблення розуміння в загалу про важливість удосконалення знань упродовж життя тощо.

З часом поняття культурна компетентність із чисто теоретичної площини перемістилося в практичну і було введено в американську шкільну систему, яку згодом перейняли Великобританія та Німеччина. Тепер же і в освітній галузі України з формуванням компетентісного підходу у навчальному процесі почав вживатися цей термін.

Концепція Нової української школи передбачає формування у здобувачів низки компетентностей, серед яких визначається й культурна. І відповідно до цієї концепції формування культурної компетентності в загальному передбачає залучення здобувача освіти до різних видів творчості через розкриття і розвиток його природних творчих здібностей. Більш чіткіше і глибше трактування поняття культурної компетентності в учнів дають освітні нормативні документи.

Державний стандарт так визначає, що культурна компетентність «передбачає наявність стійкого інтересу до опанування культурних і мистецьких здобутків України та світу, шанобливого ставлення до культурних традицій українців, представників корінних народів і національних меншин, інших держав і народів; здатність розуміти і цінувати творчі способи вираження та передачі ідей у різних культурах через різні види мистецтва та інші культурні форми; прагнення до розвитку і вираження власних ідей, почуттів засобами культури і мистецтва» [6, Р. III].

Відповідно до Державного стандарту історичний компонент освітньої галузі «Суспільствознавство» серед іншого забезпечує ознайомлення здобувачів освіти з розвитком матеріальної та духовної культури, з духовними і культурними надбаннями та цінностями, історико-культурними традиціями, звичаями, обрядовістю не лише нашого, українського народу, але й інших народів упродовж усього періоду їх історичного розвитку. Тобто, одним із завдань історичного компоненту є формування знань про культуру цивілізації в цілому. Навчальна програма передбачає, що у ході засвоєння інтегрованого

курсу історії в шостому класі учні серед іншого мають набути знання про пам'ятки, особливості розвитку культури античної цивілізації, розуміти її вплив на розвиток культури українського народу якраз через контакти, які встановлювалися в ході грецької колонізації Північного Причорномор'я; повинні вміти визначати і наводити приклади взаємовпливу на розвиток культур грецької та української і як це позначилося і відображається на сучасному етапі [7, с. 14].

Метою навчання історії в загальноосвітній школі є формування в учнів ідентичності та почуття власної гідності у результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу. Фактично, вищевикладене означає, що в ході вивчення історії у здобувачів серед іншого має сформуватися культурна компетентність.

Культурна компетентність визначається як інтегральна якість особистості, що виявляється у загальній здатності і готовності людини до різноманітної творчої діяльності, соціально орієнтує здобувача освіти на самостійну і успішну життєдіяльність [11, с. 64]. На практиці про формування в учня культурної компетентності свідчить присутність мистецького смаку, наявність ціннісних орієнтирів, вміння сприймати навколишній світ в усій його різноманітності, виділяючи в цьому те, що подобається і сприймаючи смаки та вподобання інших.

Уроки історії як ніякі інші сприятимуть формуванню цих властивостей і здібностей. Особливо це можливо при вивченні теми Великої грецької колонізації. Вчителю, який працюватиме з шестикласниками і подаватиме їм матеріал про грецьку колонізацію доцільно мати за основу установку про те, що античність – це період висококультурного розвитку, це зразок культури, яка мала визначальний вплив на культурний розвиток багатьох регіонів, а досягнення грецької культури високо оцінені і до сьогодні вважаються зразком і еталоном. Саме це констатує той факт, що тема великої грецької колонізації якнайкраще може сприяти розвитку культурної компетентності в учнів [18, с. 50].

У ході вивчення теми варто звертати увагу не лише на політичні, економічні та соціальні аспекти проблеми, але й максимально повно зупинитися на культурному розвитку, культурних взаємодіях [10, с. 35]. Як показав аналіз кількох підручників з інтегрованого курсу історії для 6 класу, у більшості з них текст параграфу про грецьку колонізацію достатньо ілюстрований фото з розкопок зі збереженими рештками міст, будівель, зразками посуду, прикрас тощо. Цей ілюстративний ряд вчитель може самостійно додатково підбирати до унаочнення тієї чи іншої теми. Саме через знайомство із зразками грецької культури та колонізованих греками регіонів у учнів здатні формуватися загалом історичні знання та вміння. Однак, слід пам'ятати, що такі культурологічні об'єкти мають бути вибрані одні з найголовніших, найважливіших, таких, що найкраще демонструють досягнення культурного розвитку того чи іншого соціуму. Вони мають чітко відповідати тому, про що йдеться у матеріалі, повинні бути доступними для розуміння учнів, емоційно насиченими, викликати в учнів посилений інтерес, бажання дізнатись більше інформації, спонукати до пошуку нової інформації. Разом з тим, кількість таких зображень має бути оптимальною і не перенасичувати увагу здобувачів освіти. Ну і ефект від ілюстративного матеріалу буде максимальним лише за умови добре продуманої методики його використання та застосування в процесі вивчення теми [21, с. 126-132].

Отже, окреслимо основні шляхи та методи формування культурної компетентності на уроках історії:

- метод проблемного навчання передбачає, що учні будуть не просто слухачами історії про створення певних зразків культури, але самі стануть дослідниками проблем, пов'язаних із історико-культурним контекстом його створення;
- метод ігрових технологій – один із найдієвіших методів пізнання, шестикласники якраз перебувають на стадії переходу від початкової школи до старшої, а тому потрібно їх максимально зацікавити, зробити процес подачі нового матеріалу легким, емоційно насиченим; саме в ігровій формі їм буде легше і цікавіше знайомитися з культурними

- надбаннями людства, зразками культурних досягнень греків і колонізованих ними регіонів;
- інтерактивні технології навчання передбачають серед іншого проведення вивчення і засвоєння матеріалу про велику грецьку колонізацію шляхом бесід, обговорень, підготовкою і презентуванням проектів про культурні досягнення і взаємовпливи, в результаті чого учні висловлюватимуть свої міркування, виявлятимуть свої вподобання, емоції, естетичні судження тощо [27, с. 128].

Виходячи із вищевикладеного, пропонуємо низку завдань, які доцільно пропонувати учням при вивченні теми великої грецької колонізації. Участь у цих видах активності, виконання цих завдань забезпечить якісне сприйняття учнями історичного матеріалу, викликатиме у здобувачів освіти зацікавленість, сприятиме формуванню у них культурної компетентності [17, с. 52].

Живий ланцюжок. Клас поділяємо на групи за рядами. Кожна група отримує аркуш, на якому вказаний напрямок грецької колонізації. Необхідно написати назви міст-колоній, які були засновані в цьому регіоні і розповісти 2-3 речення про те, які досягнення перейняли місцеві мешканці від колонізаторів.

Проектна робота. Розділити учнів на кілька груп і дати завдання підготувати розповіді з ілюстративним матеріалом про велику грецьку колонізацію. Одна група готує повідомлення про причини колонізації. Інша група – про напрямки. Наступна – про запозичення в господарській діяльності, сільському господарстві, торгівлі, ремеслах. Наступна – про культурні взаємовпливи. Причому, можна в кожній групі виділити підгрупи.

Словесна дуель. Гра відбувається по групах. У групі два учні. Один учень наводить певне твердження, наприклад «*Я змушений виїхати зі Спарти, бо...*». Інший учень має вказати причини такого рішення. Або інший варіант. Учень стверджує: «*Я, жител Херсонесу, навчився у греків....*». Інший учень має продовжити і навести запозичення.

Експрес лото. Клас розділити на дві частини. Кожна група по чергово отримує запитання і має дати відповідь на нього за упродовж визначеного часу. Якщо ж група не вкладається у час або дає не вірну чи не повну відповідь, інша

група має право дати свою відповідь. Наприклад, можуть бути питання такого змісту: *Вкажіть напрямки колонізації. Назвіть причини колонізації. Наведіть приклади культурних запозичень греків від жителів Північного Причорномор'я. Які заняття греків поширилися в колоніях?*

Робота з джерелами. При ознайомленні учнів із грецькими колоніями, варто за можливості використовувати уривки з текстів античних авторів, наприклад Страбона. Тут подані цікаві описи природи, річок, міст, населення, історії. Можна розробити додаткові завдання по цих текстах, провести опитування, спонукати учнів до переказу окремих описів. Це сприятиме їхньому естетичному розвитку, розвиватиме у них вміння висловлювати свої емоції і враження, що також є одним із елементів культурної компетентності (Додаток В).

Асоціативний ряд. З метою засвоєння інформації про культурні взаємовпливи, як варіант, доречно провести у формі гри обговорення зразків культурних надбань – архітектури, мистецтва, предметів зброярства, побуту тощо. Для цього учням пропонується роздивитися зображення і розповісти, що вони бачать на картинці, з чим у них асоціюється цей предмет. Дати опис цього предмету тощо (Додаток Д).

Таким чином, формування культурної компетентності у здобувачів освіти при вивченні теми великої грецької колонізації можливе і передбачає застосування різних новітніх методів роботи, які сприяють розвитку естетичних вподобань, формують в учнів навички розмовного жанру, вчать висловлювати свої думки, враження, емоції, сприяють їхньому культурному розвитку.

3.3. Просторова компетентність: суть, особливості та методичні підходи формування

Просторова компетентність – уміння орієнтуватися в історичному просторі та знаходити взаємозалежності в розвитку суспільства, господарства, культури та природного довкілля [29, с. 17]. Говорячи про просторову компетентність, передусім мають на увазі формування в здобувачів освіти складних вмінь та навичок, які сприяють розумінню навколишнього локального як просторової основи виникнення історичних явищ, процесу історичного розвитку тощо. Тобто, набуття цієї компетентності дає можливість здобувачам орієнтуватися в історичному просторі, забезпечує вміння читати історичну карту, аналізувати події, синхронізувати їх у просторі тощо. Обов'язкові результати шкільної історичної освіти серед іншого передбачають, що учениця/учень мислить геопросторово: здатні прослідкувати хід певних історичних явищ і процесів у різних регіонах паралельно в певному відрізку часу; орієнтується в соціально-історичному просторі – може відобразити на карті соціальні аспекти розвитку суспільства; виявляє взаємозалежність розвитку суспільства, господарства, культури і навколишнього природного середовища [7, с. 3] тощо.

Виходячи з вищевикладеного, основою просторової компетентності є вміння локалізувати, визначити місцезнаходження/відбуття явища, події, процесу, історико-географічних об'єктів на карті. Оскільки історія – це наука, яка відбувається в двох основних площинах – просторі і часі, то серед першочергових її завдань є формування в учнів просторової компетентності шляхом застосування картографічних джерел [29, с. 17]. Такими засоби навчання є карти як важливі джерела інформації. Саме через вироблення в учнів навиків роботи з картами/картосхемами можна сформувати у них просторову компетентність. З карт можна дізнатися про природно-кліматичні умови формування держав і визначити їх вплив на протікання різних історичних явищ, процесів і подій. Тобто, саме з допомогою карти учні можуть встановити географічне положення того чи іншого державного утворення, прослідкувати розвиток господарства, формування зовнішньополітичної

активності тощо. Карти дають уявлення і знання про адміністративно-територіальні зміни, дозволяють визначити взаємовпливи та формування окремішності народів, народностей, націй, ін. [28, с.5].

Зважаючи на викладене, констатуємо, що картографічні матеріали є основним елементом, який забезпечує формування в здобувачів освіти просторової компетентності, а тому карти мають використовуватися на уроках не в якості ілюстративного ряду, а в якості, найперше, джерела і носія інформації. Про це наголошуємо не випадково, адже дуже часто трапляється так, що в навчальному процесі вчителі обходять увагою карти як джерело інформації, бо процес навчання учнів роботі з картою потребує багато часу, зусиль і є складним та затратним емоційно. Про це, зокрема, свідчить й проведений нами аналіз підручників з інтегрованого курсу історії для 6 класу по темі «Велика грецька колонізація», адже в ході аналізу нами було з'ясовано, що в підручниках авторства О.Гісема і О.Бандровського у параграфах, присвячених грецькій колонізації, навіть не були вміщені відповідні карти або ж не пропонувалися завдання для роботи з картами.

Велика грецька колонізація – це вдала тема для формування в учнів просторової компетентності. Тема вивчається в 6 класі, фактично на початку вивчення здобувачами освіти історії, адже у 5 класі учні лише проходять інтегрований курс з вступу до історії та громадянської освіти, а тому отримують загальні знання про історію та з історії. Важливою умовою успішного формування у шестикласників просторової компетентності є обов'язкове використання в навчальному процесі в 5 класі на уроках історії картографічного матеріалу, де учні мали б познайомитись з картою, навчитись розрізняти умовні позначення, знаходити об'єкти тощо [30, с.17-19]. Тобто, у 6 класі учні вже повинні розуміти, що карти бувають різних типів і назва карти вказує на її тему і визначає її зміст. Також учні мають знати, що на одній і тій же карті можуть бути позначені події, які відбулися в різні періоди, тому вони будуть позначені різними кольорами, іншими умовними позначеннями. Серед знань учнів про карти на цей час вже має бути розуміння, що таке масштаб і легенда карти [26, с.131].

Отже, відповідно до Навчальної програми учні 6 класу, пройшовши інтегрований курс історії, що стосується теми нашого дослідження, серед іншого, повинні вміти наступне: знати процеси становлення, розвитку та особливості античної цивілізації. Розуміти та усвідомлювати роль античної спадщини. Для цього у них повинні бути вироблені конкретні знання і вміння: знати основні події з історії античності, грецької колонізації; особливості способу життя і досягнення людей античних метрополій і колоній; читати легенду історичної карти, локалізувати у просторі історичні події і явища – визначати шляхи морських подорожей греків, напрямки колонізації, визначати географічне розташування метрополій та колоній, характеризувати вплив географічного положення на їхній розвиток, господарське, духовне, повсякденне життя. Всі ці вміння і навички можна розвинути з допомогою картографічного методу.

Отже, визначимо основні принципи і методичні умови роботи з картою:

- наступність роботи з картою від класу до класу з врахуванням вікових можливостей здобувачів освіти;
- послідовне та систематичне застосування карти як джерела інформації і джерела формування в учнів знань та вмінь;
- застосування різних форм роботи з картами – індивідуальна робота, завдання у групах, колективна робота з картою.

Для роботи з картою можна використовувати різні варіанти карти: карти у підручниках, карти в спеціальних, передбачених Програмою і рекомендованих Міністерством освіти та науки, атласах, карти на мультимедійних пристроях, контурні карти тощо [12, с. 131].

При вивченні теми необхідно, щоб учні могли сформулювати уявлення про просторове розташування грецьких полісів, а також знали географічне розташування закладених ними поселень-колоній. Для цього потрібно застосовувати історичну карту. Використання цієї карти сформує в учнів вміння орієнтуватися в розташуванні різних регіонів загалом в просторі, та залежно один від одного. Вміння локалізувати, знаходити, позначати на карті певні об'єкти, регіони, міста тощо є надзвичайно важливим і свідчить про

формування просторової компетентності. Щоб сформувати в учнів знання про вплив природно-кліматичних умов на господарський розвиток метрополій, а відтак і на їхню колонізаційну політику, варто використовувати географічну (фізичну) карту. Коли у здобувачів освіти будуть сформовані ці вміння та навички, можна запропонувати на закріплення вивченого матеріалу ще один метод формування просторової компетентності – складення власних картосхем і легенд на контурній карті, роботу із застосуванням «контурних мобільних карт». Останній вид роботи є потребує насамперед ґрунтовних вмінь і досвіду вчителя. Використання «контурних мобільних карт» полягає в тому, що зображення контурної карти розграфлюється на квадрати, потім кожен квадрат окремо збільшується в кілька разів і роздруковується. Після цього всі частини карти склеюються і ламінуються. На готовій карті вчитель при подачі матеріалу може, наприклад, маркером креслити напрямки грецької колонізації, позначати міста-метрополії та грецькі колонії, позначати колонізовані береги тощо. Згодом вся ця інформація може стиратися і учням на закріплення матеріалу пропонуватиметься нанести ті чи інші позначки та об'єкти. Така карта не тривала у використанні, а тому можливо виготовити її електронний варіант і за наявності мультимедійних засобів, працювати з ним [12, с. 132].

Усі ці методи роботи з картографічним матеріалом передбачають певні завдання, які можна пропонувати для виконання шестикласникам як під час вивчення нового матеріалу, так і для його закріплення:

- встановлення, окреслення та локалізація місця історичних подій, об'єктів, явищ, їхнього географічного розташування на карті;
- узагальнення та систематизація інформації, отриманої під час роботи з картами;
- використання карти для визначення причин і наслідків конкретних явищ та подій;
- складання учнями картосхем і ментальних карт;
- робота з контурними мобільними картами.

Пропоновані завдання для формування просторової компетентності.

1. Завдання на локалізацію історичних фактів за словесним описом чи поясненням:

- Вкажіть основні напрямки грецької колонізації (Додаток А).
- Назвіть і покажіть на карті моря, на берегах яких були утворені грецькі колонії.
- Назвіть і покажіть на карті грецькі міста-метрополії.
- Вкажіть по 2-3 колонії, засновані греками у західному, північно-східному та південному напрямках колонізації (Додаток Б).
- Встановіть місце розташування наведених нижче грецьких колоній в Північному Причорномор'ї.

1) Ольвія; 2) Пантікапей; 3) Херсонес; 4) Тіра; 5) Ніконій.

2. Завдання для роботи з контурною картою:

- Позначте/заштрихуйте на карті територію Стародавньої Греції.
- Позначте/заштрихуйте жовтим кольором береги морів, які були колонізовані греками.
- Позначте на карті грецькі міста Афіни, Спарту, Мілет.
- Позначте на карті грецькі колонії в Північному Причорномор'ї: Херсонес, Феодосію, Пантікапей, Ольвію.

3. Завдання на порівняння геополітичних ситуацій або виявлених змін:

– Порівняйте географічне положення і природні умови грецьких метрополій та заснованих ними колоній.

4. Завдання на визначення впливу географічного розташування та природно-кліматичних умов:

– Розгляньте карту і визначте особливості розташування грецьких міст метрополій та поміркуйте чому і як це вплинуло на колонізацію.

5. Завдання на закріплення вивченого матеріалу (проект):

– Побудуйте ментальну карту за таким тематичним ланцюжком Греція – напрямки колонізації – утворені міста-колонії.

Отже, основним із методів формування просторової компетентності здобувачів освіти є картографічний метод, тобто робота з картами. Карти повинні використовуватися у навчальному процесі не як ілюстрації, а як джерело інформації про події, явища, об'єкти. Запропоновані нами завдання можуть використовуватися для закріплення вивченого матеріалу, а також для перевірки знань і вмінь учнів.

Висновок до розділу 3

Відповідно до нормативних актів, які регулюють освітній процес в Україні, основним результатом навчання має бути набуття здобувачами освітніх послуг відповідних компетентностей, формування яких сприяло б їхній адаптації і соціалізації в навколишньому середовищі, дало б можливість само реалізуватися, в подальшому розвивати свої здібності і задатки. Відповідно до освітніх документів історія належить до циклу суспільствознавчих наук, які якраз і покликані сприяти формуванню цих компетентностей. Також набуті компетентності мають сприяти просторовій та часовій орієнтації особи, її культурному розвитку, толерантному ставленню до оточуючих, прийняттю інших вподобань, переконань тощо. Серед основних компетентностей, які можуть бути сформовані на уроках історії, в тому числі й при вивченні теми великої грецької колонізації, просторова та культурна компетентності відіграють провідну роль.

ВИСНОВКИ

Велика грецька колонізація – визначне і знакове явище в історії цивілізації, оскільки саме в її ході представники античної цивілізації освоїли і розселилися по значних територіях, здійснивши значний вплив на їхній політичний, економічний та культурний розвиток. Саме тому ця тема залишається однією з пріоритетних як в історичній науці, а в навчальній програмі вона виділяється окремо.

Ми маємо порівняно достатню кількість джерел та наукової літератури, яка є доступною для опрацювання, аналізу та побудови власних висновків. Основними джерелами є праці античних авторів. Значна кількість відомостей про розвиток античних грецьких полісів VIII ст. до н. е., зрушення в економічній галузі, які сприяли соціальним та політичним змінам, можна почерпнути із свідчень античних авторів Геродота, Страбона, що стали основою нашого дослідження.

В переліку наукових праць значне місце посідають дослідження радянських та російських істориків антикознавців, але, зважаючи на реалії нашого сьогодення, військову агресію росії проти України, нами свідомо були проігноровані ці роботи. Методична література з питань вивчення теми у ЗЗСО є чисельною, що дозволило вповні охарактеризувати методичні підходи до вивчення теми в школі та формування учнівських компетентностей, зокрема просторової та культурної.

Таким чином, досліджуючи передумови, причини, основні напрямки, перебіг та особливості грецької колонізації, у роботі були використані дослідження зарубіжних авторів, а також праці сучасних українських дослідників. На жаль, констатуємо, що вітчизняна історіографія цього питання є доволі не значною та стосується в переважній більшості археологічних досліджень.

При з'ясуванні питань, пов'язаних з освітнім процесом, використовувалися науково-практичні посібники та публікації українських педагогів-методистів. Проаналізовано підручники з інтегрованого курсу

«Історія України. Всесвітня історія» для 6 класу. При розгляді методичних питань і проблеми викладання теми нашого дослідження та особливостей освітнього процесу в українських закладах середньої освіти ми використовували документи нормативно-правової бази освітньої галузі.

На основі аналізу наукової літератури та доступних джерел нами було встановлено, що на VIII – VI ст. до н. е. в історії античних полісів припадають важливі зміни, які визначили їх подальший історичний хід. На цей час відбувається активне економічне піднесення грецьких держав: греки освоїли обробку металів, розширилося їх використання для виготовлення знарядь праці, покращився обробіток землі, що призвело до підвищення врожайності. Поряд з цим розвивалися ремесла. Економічні досягнення сприяли зростанню чисельності населення, змінам у військовій та політичній організації античного грецького суспільства. Це й були передумови колонізації. Причинами ж колонізації були: потреба в додаткових орних сільськогосподарських землях, нестача продуктів харчування, пошук джерел сировини і певних товарів та ринків збуту товарів, а також соціальні і політичні загострення. Таким чином, греки почали досліджувати і освоювати нові території, засновуючи там колонії.

Колонізація проходила у трьох напрямках. Найбільш активним був західний напрямок – утворення колоній в південній Італії, на Сицилії, на півдні Франції та Іспанії. Другий напрямок, північно-східний, у північні райони Малої Азії, Північно-Східну Фракію, Причорномор'є. Найменш активним був південний (інколи вживають «південно-східний») напрямок: південь Малої Азії, північ Африки. Низька інтенсивність колонізації тут пояснювалася тим, що ці райони вже були колонізовані фінікійцями. В кожному з трьох напрямків процес колонізації мав свої специфічні риси та особливості, проходив різними шляхами – від військових вторгнень до дипломатичних союзів та шлюбних династичних угод.

У процесі написання кваліфікаційної роботи проаналізовано підручники з інтегрованого курсу історії для 6 класу з метою визначення відображення у них теми великої грецької колонізації. Ми проаналізували ті з них, котрі, за нашими спостереженнями, найчастіше обираються педагогічними колективами для

навчального процесу у закладах освіти. Було встановлено, що відповідно до навчальної програми питання грецької колонізації винесене окремою темою. У більшості підручників розкриті причини колонізації, її основні напрямки та особливості цього процесу. У підручниках О.Гісема, Г.М.Хлібовської прослідковано тісний зв'язок грецьких полісів з українськими землями і наголошується на взаємовпливах в різних сферах. Вважаємо це особливо важливим з погляду на формування у здобувачів уявлення про історію України в контексті всесвітньої історії. У підручниках оповідь супроводжується ілюстраціями, цікавими завданнями, які можна виконати, сканувавши QR-код, наприклад в підручнику Г.М. Хлібовської пропонують скориставшись малюнками визначити які товари вивозили з Греції, а які ввозили. Однак, деякі підручники мають обмежений візуальний ряд, зокрема, відсутність карти, що негативно впливатиме на формуванні певних компетентностей, наприклад підручник О.Гісема.

Сучасні підходи до навчального процесу передбачають формування у здобувачів предметних компетентностей. Формування тих чи інших компетентностей в більшій чи меншій мірі можливе при вивченні конкретних тем з курсу історії. Велика грецька колонізація відноситься до тих тем, при вивченні яких у здобувачів освіти серед іншого можуть бути сформовані такі предметні компетентності як культурна та просторова.

У процесі дослідження ми спробували визначити значення поняття «компетентність» та показати його відмінність від поняття «компетенція». Отже, компетентність – це здатність застосовувати набуті знання, вміння, навички, способи діяльності, власний досвід у житті й навчанні. За Державним стандартом освіти компетентність – це набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці. Формування культурної компетентності передбачає накопичення в здобувачів освіти знань про культурний розвиток свого народу та інших народів, про значення культури, здатність здобувача цінувати культурні надбання, толерантно і з терпимістю ставитися до вподобань та переконань інших людей, поважати їхній вибір,

цінувати їхні звичаї та традиції. Формування просторової компетентності у здобувачів освіти передбачає, що вони вмітимуть орієнтуватися у просторі та часі, знатимуть географічне розташування тих чи інших регіонів, міст, держав, орієнтуватимуться у змінах кордонів, зникненні та формуванні нових державних утворень тощо.

Набуття цих компетентностей відбувається у процесі отримання знань різними способами та методами. Запропоновано ігрові завдання, теми бесід, інтерактивні, опрацювання текстів джерел, які сприятимуть формуванню культурної компетентності. Одним із найуспішніших засобів формування просторової компетентності є історичні карти. У кваліфікаційній роботі також запропоновані різнотипні завдання, виконання яких сприятиме формуванню просторової компетентності, які розміщено у додатках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Джерела

1. Геродот. Історія. Книга II. Евтерпа. URL: <http://www.vehi.net/istoriya/grecia/gerodot/index.shtml> (Дата звернення: 10.05.2024).
2. Геродот. Історія. Книга IV. Мельпомена. URL: <http://www.vehi.net/istoriya/grecia/gerodot/index.shtml> (Дата звернення: 12.05.2024).
3. Пліній Старший. Природнича історія. Книга V. Географія (Африка і Близький Схід). URL: <http://flibusta.site/b/752044/read> (Дата звернення: 16.06.2024).
4. Страбон. Географія. Історія України: Хрестоматія. Упоряд. В. М. Литвин. Київ, 2013. С. 27–29.
5. Foundation Decree of Cyrene. Supplementum Epigraphicum Graecum. URL: <https://chs.harvard.edu/chapter/3-greek-colonization-before-alexander/#n.21> (Дата звернення: 11.09.2024).

Законодавчі акти

6. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова КМУ № 898 від 30 вересня 2020 р. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (Дата звернення: 12.04.2024).
7. Історія України. Всесвітня історія. Навчальна програма для 6-11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів. Наказ МОН № 698 від 03.08.2022 року. URL: <chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf> (Дата звернення: 12.04.2024).
8. Про повну загальну середню освіту. Закон України № 463-ІХ. від 16 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (Дата звернення: 20.03.2024).

9. Про освіту. Закон України № 2145-VIII від 5 вересня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (Дата звернення: 25.04.2024).

Монографії, статті та посібники

10. Борисова Т. Формування культурної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти на уроках. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»* (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя). 2024. (2). С. 34-43. URL: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2024-PP-2-34-43> (Дата звернення: 25.03.2024).
11. Варнавська І., Черемішин. О. Структурна характеристика культурної компетентності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2021. (1(48)). С. 64–68. URL: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.48.64-68> (Дата звернення: 25.08.2024).
12. Відіборенко І., Коломоєць С. Реалізація компетентнісного підходу методом застосування «контурних мобільних карт» із досвіду практично діяльності. *Історія і краєзнавство*. С. 130-133. URL: https://znayshov.com/FR/14109/pv_2022_1-2-130-133.pdf (Дата звернення: 12.08.2024).
13. Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н. е. – перша половина VI ст. н. е.). Харків: Парус, 2006. 352 с.
14. Гавриленко О. А. Поняття і норми права власності в античних державах Північного Причорномор'я (кінець VII ст. до н. е. – перша половина VI ст. н. е.). *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. 2006. Серія «Юридичні науки». Т. 19 (58). № 2. С. 59-64.
15. Гавриленко О. А.. Становлення основ бюджетного права античних держав Північного Причорномор'я. *Актуальні проблеми правового регулювання фінансово-кредитних відносин в умовах кризи: практика*

правозастосування і шляхи її вдосконалення: зб.тез доп. за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (4-5 червня 2010 року). НБУ, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, ДВНЗ «УАБС НБУ». Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. С. 15-18. URL:

16. Кембриджская история древнего мира. Том III, часть 3. Расширение греческого мира. VIII-VI века до н. э. [Под ред. Дж. Бордмэна и Н.-Дж.-Л. Хэммонда] 2007. 658 с. URL: <http://flibusta.site/b/508827> (Дата звернення: 26.07.2024).
17. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи; Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. І. Локшина [та ін.]; під заг. ред. О. В. Овчарук. К.: К.І.С., 2004. 112 с
18. Крутенко О. В. Формування ключових компетентностей учнів загальноосвітнього навчального закладу відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. *Загальнокультурна компетентність: науково-методичний посібник*. Черкаси: ЧОППОП, 2014. 68 с.
19. Лейко. С. В. Поняття «компетенція» та компетентність»: теоретичний аналіз. Педагогіка, 2013. С. 128–135. URL: https://kulbabska.com/images/catalog/pdf/students/5_kurs/lejko_s_v.pdf (Дата звернення: 12.09.2024).
20. Логвінова Я. Обґрунтування сутності компетентнісного підходу в освіті у працях українських і зарубіжних учених. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2011. № 3 – 4. URL: pps.udpu.org.ua/article/viewFile/18633/163. (Дата звернення: 3.09.2024).
21. *Методика викладання в школі: теорія та практика*; за заг. ред. Петкова С. В., Коломойця С.Д. К.: «КНТ», 2021. 216 с.
22. Небельський В. В. Формування предметно-історичних компетенцій на заняттях історії. URL: <https://www.historyua.com/2020/01/29/61> (Дата звернення: 13.06.2024).
23. Нікора А. О. Формування предметно-історичних компетенцій як результат навчальної діяльності учнів. URL

<https://journal.kdpu.edu.ua/ped/article/download/3598/3285>

(Дата

звернення: 5.07.2024).

24. Одерій Тетяна. Формування ключових компетентностей на уроках історії. Харків. 2019. 30 с. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/0200o4wt-37b0.docx.html> (Дата звернення: 28.04.2024).
25. Ольговський С. Я. Давньогрецькі міста-колонії Північного Причорномор'я: навчальний посібник. К.: КНУКіМ, 2007. 149 с.
26. Пометун О. І. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. К.: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
27. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.
28. Третьякова О. В. Картографічні вміння як складник просторової компетентності. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал. СумДПУ ім. А.С.Макаренка*, 2018. № 1 (6). С. 3-5.
29. Третьякова О. В. Формування просторової компетентності та картографічних умінь на уроках громадянської та історичної освітньої галузі. *Інформаційний, науково-методичний журнал «Освіта Сумщини»*. 2023. № 2(58). С. 17-20.
30. Фідря О., Фідря Н. Просторова компетенція та картографічні вміння й навички у курсах шкільної історії. *Історія в школах України*. 2009. № 5. С.17-21.
31. Чумаченко Б.М. Вступ до культурології античності. Стародавня Греція. Навч. пос. К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. 100 с.
32. Africa: Greek and Roman Perspectives from Homer to Apuleius. The Center for Hellenic Studies. Prudence J. Jones. URL: http://nrs.harvard.edu/urn-3:hul.ebook:CHS_JonesP.Africa.2016 (Дата звернення: 12.06.2024).
33. Beshevliev Boyan. *εωγραφία του Εύξεινου Πόντου στην Αρχαιότητα*,

Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Εύξεινος Πόντος

URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11910> (Дата звернення: 9.06.2024).

34. Boardman John. The Greeks Overseas: Their Early Colonies and Trade. 4th rev. ed. London: Thames & Hudson, 1999. URL: https://www.metmuseum.org/toah/hd/angk/hd_angk.htm (Дата звернення: 15.06.2024).
35. Boardman John. Greek colonization: the eastern contribution. Actes de la rencontre scientifique en hommage à Georges Vallet organisée par le Centre Jean-Bérard, l'École française de Rome, l'Istituto universitario orientale et l'Università degli studi di Napoli «Federico II» (Rome-Naples, 15-18 novembre 1995) P. 39-50. URL: https://www.persee.fr/doc/efr_0223-5099_1999_act_251_1_5386#efr_02235099_1999_act_251_1_T1_0048_00 (Дата звернення: 22.08.2024).
36. Cartwright Mark. Greek Colonization. World History Encyclopedia. Last modified May 07, 2018. URL: https://www.worldhistory.org/Greek_Colonization/ (Дата звернення: 19.04.2024).
37. Dally Ortwin. The Colonization of Great Greece. La lettre du Collège de France, no. 33, May 2012. P. 60-61. URL: <https://doi.org/10.4000/lettre-cdf.2716> <https://journals.openedition.org/lettre-cdf/2716> (Дата звернення: 17.05.2024).
38. Eder Walter, Deger-Jalkotzy Sigrid, Briese Christoph. Colonization. Brill's New Pauly Online. DOI: https://doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e618410 (Дата звернення: 12.06.2024).
39. Ivantchik Askold, Kozlovskaya Valeriya. The Greeks and the Black Sea: The Earliest Ideas about the Region and the Beginning of Colonization. Published online by Cambridge University Press: 30 August 2017 URL: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/northern-black-sea-in-antiquity/greeks-and-the-black-sea-the-earliest-ideas-about-the-region-and-the-beginning-of-colonization/ECF28CD7D600CFA3BE400872CFE09853> (Дата звернення: 2.06.2024).

40. Koromila M. The Greeks in the Black Sea. From the Bronze Age to the Early Twentieth Century. 1991. 301 с. URL: https://www.persee.fr/doc/dha_0755-7256_1992_num_18_2_2841 (Дата звернення: 29.06.2024).
41. Kozlovskaya Valeriya. The Northern Black Sea in Antiquity. Published online by Cambridge University Press: 30 August 2017. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/northern-black-sea-in-antiquity/northern-black-sea-in-antiquity/DF842BD854E8FAF9B6B313F3BBD3565E> (Дата звернення: 21.07.2024)
42. Michael C. Astour. Ancient Greek Civilization in Southern Italy. The Journal of Aesthetic Education Vol. 19, No. 1, Special Issue: Paestum and Classical Culture: Past and Present (Spring, 1985), pp. 23-37. URL: <https://www.jstor.org/stable/3332556> (Дата звернення: 27.04.2024).
43. Petropoulos K. Elias. Ancient Greek Colonisation in Kimmerian Bosporos, Bosporskiy Fenomen, 2004. URL: https://www.academia.edu/21740310/Ancient_Greek_Colonisation_in_Kimmerian_Bosporos_Bosporskiy_Fenomen (Дата звернення: 02.05.2024).
44. Pugliese Carratelli Giovanni. The Greek World: Art and Civilization in Magna Graecia and Sicily. New York: Rizzoli, 1996. URL: https://www.metmuseum.org/toah/hd/angk/hd_angk.htm (Дата звернення: 10.07.2024).
45. Ridgway David. The First Western Greeks. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. URL: https://www.metmuseum.org/toah/hd/angk/hd_angk.htm (Дата звернення: 12.07.2024).
46. Tsetskhladze Gocha R. Greek Colonization of the Eastern Black Sea. Dialogues d'histoire ancienne Année 1992 18-2. pp. 223-258. URL: https://www.persee.fr/doc/dha_0755-7256_1992_num_18_2_2026 (Дата звернення: 25.06.2024)

47. Tsetskhladze Gocha R. The Greek Colonisation of the Black Sea Area: Historical Interpretation of Archaeology. Franz Steiner Verlag, 1998. 336 с. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Greek_Colonisation_of_the_Black_Sea.html?id=Mwpyc-QmhnwC&redir_esc=y (Дата звернення: 12.04.2024).
48. Zisis Anastasios, Zafeiris Konstantinos, Panagiota Xanthopoulou, Christina Papageorgopoulou Ancient Greek colonization in retrospect: population projections from the birth of colonies. Presses universitaires de Provence. P. 133-146. URL: <https://books.openedition.org/pup/54435> (Дата звернення: 22.05.2024).

Підручники

49. Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс): підруч. для 6-го кл. закладів загальної середньої освіти / Бандровський О. Г., Власов В. С. Київ: Генеза, 2019. 224 с., іл., карти.
50. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти / Олександр Бандровський, Віталій Власов, Оксана Данилевська. Частина 1. Київ: Генеза, 2023. 256 с.: іл., карти.
51. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти / Олександр Гісем, Ольга Гісем. Харків: Ранок, 2023. 192 с.
52. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, М. Є. Крижановська, О. В. Наумук. Тернопіль: Астон, 2023. 288 с.: іл..
53. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти / І. Я. Щупак, О. В. Бурлака, Н. С. Власова, І. О. Піскарьова. Київ: Оріон, 2023. 256 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Напрямки Великої грецької колонізації [44]

Додаток Б

Велика грецька колонізація. Карта [40]

Додаток В

Страбон про грецькі колонії на Чорноморському узбережжі

... Якщо пливти з Таміракської затоки, то ліворуч буде містечко і друга гавань херсонесців. Потім, якщо пливти вздовж берега, на південь виступає великий мис, що становить частину цілого Херсонеса. На ньому розташоване місто іраклеотів, колонія тих, що живуть на південному березі Понта, яке зветься також Херсонесом (тобто півостровом) і міститься за 4400 стадій плавби від гирла Тіри. В цьому місті є святилище Діви, якоїсь богині, ім'ям якої зветься і мис, званий Парфенієм [тобто Дівиним], що міститься перед містом на віддалі 100 стадій. У святилищі є храм богині і статуя. Між містом і мисом є три гавані, потім іде стародавній Херсонес, що лежить у руїнах, а за ним бухта з вузьким входом, коло якої переважно влаштовували свої розбійницькі кубла таври, скіфське плем'я, які нападали на тих, що рятувались у цій бухті; зветься вона бухтою Символів. Вона з другою бухтою, що зветься Ктенунтом, утворює перешийок в 40 стадій. Це і є той перешийок, що замикає малий Херсонес, що становить, як ми сказали, частину великого Херсонеса і має на собі місто з однаковою з півостровом назвою – Херсонес.

Це місто раніш користувалося автономією, але потім, спустошене варварами, примушене було взяти собі в покровителі Мітрідата Евпатора, який хотів іти на варварів, що живуть вище перешийка до Борісфена і Андрія. Ці походи були готуванням до війни з Римлянами. Через це він, спонукуваний такими надіями, охоче послав військо в Херсонес і став воювати з скіфами, що були тоді під владою Скілура і його синів з Палаком на чолі. [...] Він силою підкорив їх собі і в той же час зробився владарем Боспора, яким добровільно поступився йому тодішній його володар Парісад. З тієї пори і дотепер місто Херсонес підкорене владикам Боспора. [...] В гірській країні таврів є також гора Трапезунд, однойменна з містом, що знаходиться на границях Тіваранії і Колхіди. В тій же гірській країні є і друга гора – Кіммерій, названа так по імені

кіммерійців, які колись панували на Боспорі і звідси ж зветься Боспором Кіммерійським вся та частина протоки, яка прилягає до гирла Меотіди.

За вищезгаданою гірською країною лежить місто Феодосія з родючою рівниною і гаванню, придатною навіть для сотні суден. Воно було раніш границею володінь боспорян і таврів. Далі йде родюча країна до Пантікапея, столиці боспорян, збудованої на гирлі Меотіди. Від Феодосії до Пантікапея коло 530 стадій; вся ця земля багата на хліб, має села і місто з доброю гаванню, званою Німфей. Пантікапей являє собою горб, з усіх боків заселений колом у 20 стадій; на схід від нього знаходиться гавань і доки приблизно для 30 кораблів, є також акрополь; заснований він мілітянами. Довгий час це місто і всі сусідні поселення навколо гирла Меотіди по обидва боки її були під одноосібною владою правителів з дому Левкона, Сатіра і Парісада, аж до того Парісада, що добровільно передав владу Мітрідатові.

Великий Херсонес і виглядом і розміром подібний до Пелопонеса; ним володіють боспорські владарі після того, як він увесь дуже постраждав від безперервних війн. Раніш боспорські тирані володіли лише невеличким краєм при гирлі Меотіди і при Пантікапеї до Феодосії, а найбільшу частину країни до Перешийка і Каркінітської затоки займало скіфське плем'я таврів. Вся ця країна, а також, мабуть, і країна за перешийком до Борісфена, звалися Малою Скіфією. [...]

Що ж до Херсонеса, то за винятком гірської частини на морському березі до Феодосії вся інша частина його становить рівнину з добрим ґрунтом і надзвичайно багату на хліб: земля, зорана абияк будь-яким орачем, дає врожай сам-тридцять. Жителі давали в данину Мітрідатові 180 000 медимнів хліба і 200 талантів срібла разом з азійськими містечками коло Сіндіки. І в давнішні часи звідси вивозили хліб до еллінів, подібно до того, як солену рибу з Меотіди. Розповідають, що Левкон послав з Феодосії афінянам 2 100 000 медимнів. Ці самі жителі півострова спеціально звалися хліборобами через те, що народи, які жили вище них, були номади, що живилися м'ясом різних тварин, переважно ж кониною, а також кобилячим сиром, молоком і сироваткою (остання, особливим способом приготовлена, є для них ласощами). Через це саме поет і

назвав усіх тутешніх жителів молоко'щами. Номади займаються більше війною, ніж розбійництвом і війни ведуть за данину: віддавши землю у володіння бажаним займатися хліборобством, вони задовольняються одержанням умовленої помірної данини не для наживи, а для задоволення щоденних потреб; у випадку ж несплати грошей орендарями – починають з ними війну. [...] Хлібороби ж, хоч і вважаються щодо войовничості за людей більш мирних і більш цивілізованих, але, буди корисливі і стикаючись з морем, не втримуються від розбою і подібних незаконних засобів збагачення.

Страбон. Географія. Історія України: Хрестоматія /

Упоряд. В. М. Литвин. Київ, 2013. С. 27–29.

Додаток Д

Монета. Статер. Ольвія. IV ст. до н.е. [21, с. 45]

Монета. Борисфен. IV ст. до н. е. [39]

Торговельні взаємозв'язки Греції і колоній [52, с. 157]